

De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger og Sukkerordningerne af 1930 og 1932

AF LENE TØNDER BUUR

Sukkerordningen af 1930 og 1932 blev indført for at sikre den danske sukkerproduktion, da der allerede i slutningen af 1920'erne var tale om en international "sukkerkrise". Artiklen her vil se på hvorfor de to sukkerordninger blev indført.

Sukkerordningerne er et pluralistisk udtryk for hvordan en mindre interesseorganisation, De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger, i et korporatistisk samarbejde med den socialdemokratiske-radikale regering under 1930'ernes krise sikrede statsstøtte til sukkererhvervet i en tid, hvor samarbejdet mellem stat og interesseorganisationer blev øget. På det politiske plan hjalp taktiske manøvrer sukkerordningerne gennem Rigsdagen. Sammen med regeringen og De Konservative gik dyrkerorganisationen udenom partiet Venstre og landets mest magtfulde korporative interesseorganisationer: Landbrugsraadet og Industrirådet. For De Konservative handlede støtten om at skabe politisk afstand til Venstre, mens regeringen brugte sukkerordningerne til at sikre sig De Konservatives støtte til andre velfærdsreformer.

Med Loven om den midlertidige Sukkerordning af 1932 blev sukkerindustrien statskontrolleret. Staten fik kontrol med produktionen. Dyrkerne fik en økonomisk attraktiv ordning, men måtte som forhandlingspartner også være ansvarsbærende overfor såvel de enkelte landmænd som forbrugerne. Endelig sikredes fabrikkerne en stabil produktion uden egentlig at stå til ansvar for sukkerordningen. Særlig må De Danske Sukkerfabrikker siges at stå som den store vinder efter ordningens vedtagelse.

Indledning

I 1929, nærmere bestemt den 24. oktober, blev en af verdens største økonomiske kriser udløst af Wall Street-krakket i USA. Verdenskrisen fik katastrofale følger for virksomheder og arbejdere, og i Danmark blev specielt landbruget ramt af dønningerne fra krakket. Fra politisk hånd ønskede den socialdemokratiske Stauningregering fra 1929 at afbøde virkningerne af den internationale krise ved at indføre statslige tiltag, en række kriselove, til hjælp for det danske samfund.

Loven om den midlertidige Sukkerordning af 1932 blev den første af de kriseordninger som landbruget modtog i løbet af 1930'erne, senere efterfulgt af bl.a. kartoffelmelsordningen, svinereguleringen og senere i 1933 kød-, korn-, fedt-, smør- og margarineordningerne. Forud for Sukkerordningen af 1932 forsøgte først med en midlertidig statsstøtte til det sukkerroedyrkende landbrug i 1930, nemlig ordningen til de danske sukkerroedyrkere, der blev indført som en anmærkning på finansloven. I mange henseender kan 1930-ordningen ses som en prøveballon forud for 1932-ordningen.

Artiklen her er et detailstudie, der analyserer De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeningers indflydelse på det politiske system forud for Loven om den midlertidige Sukkerordning af 1932.¹ Den undersøger, hvorfor de to sukkerordninger af 1930 og 1932 indførtes i Danmark, og hvilke interesser sukkerroedyrkerne havde i forordningerne. Det skal

konkret belyses, hvordan det lykkedes de danske sukkerroedyrkerforeninger at sikre sig politisk og erhvervspolitisk opbakning til indførelse af statslige sukkerordninger i en tid, hvor landets store industri- og landbrugsorganisationer ellers modsatte sig statens indblanding i markedsmekanismerne.

Artiklen tilstræber at undersøge sukkerordningerne nærmere for at komme kaste lys på det erhvervspolitiske arbejde, der i sidste ende brød med en liberalistisk tankegang indenfor landbrugserhvervet i Danmark. Artiklen bidrager således med en brik til det store billede om 1930'ernes krisepolitik.

Litteraturoversigt

Der findes en del forskning om 1930'ernes kriseordninger og erhvervspolitik. Mange af disse studier betragtes i dag som klassikere.² Forskningsfeltet mener i store træk, at der i 1930'erne var tale om, at de politiske partier førte en pragmatisk noget-for-noget-politik, hvor partierne i Rigsdagen i hovedsagen behandlede hvert kriseområde for sig, og at Rigsdagen i det hele taget havde svært ved at se krisen som en samlet problemstilling.³ Denne forskning viser, at partierne partitaktisk i højere grad gik efter stemmer og som nævnt førte en giv-og-tag-politik snarere end at føre konsekvent ideologisk partipolitik. Der er også en tendens til, at forskningen desuden kun ser en vag sammenhæng med de erhvervspolitiske erfaringer, som både politikerne, statsadministrationen og erhvervsorganisationerne fik med kriseordningerne, der blev indført i Danmark under Første Verdenskrig.

Analysen i denne artikel vil ikke kunne svare på, hvorvidt der for samtlige kriseordninger blev trukket på erhvervspolitiske erfaringer fra Første Verdenskrig, da det vil kræve en dybere gennemgang af samtlige kriseordninger, men den vil vise, at der ved implementeringen af sukkerordningerne ikke umiddelbart fandtes en overordnet strategi eller sammenhæng med erfaringerne høstet under Første Verdenskrig.

Kun få forskere har kigget på den forholdsvis lille kriseordning Sukkerordningen 1932, heri blandt Erik Helmer Pedersen og Sveistrup & Willerslev, formodentlig fordi ordningen kun i mindre grad har sat sig politiske spor. Reelt var der tale om en ordning af begrænset administrativt omfang og som tilmed var relativt billig for staten. Der var altså mindre på spil for de politiske partier. Artiklen her skal belyse, at De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger på ingen måde var reformangste, når det gjaldt indførelse og administration af en statsstøttet kriseordning.

Kildeoversigt

Da artiklens hovedfokus ligger på at analysere De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeningers motiver og indflydelse på det politiske arbejde omkring indførelse af sukkerordningerne, er det hovedsageligt tre perspektiver der ligger til grund for undersøgelsen. Det er kilder omhandlende dyrkerne, politikerne samt statsadministrationen.

Sukkerroedyrkerens kilder

Kilderne fra De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger består hovedsageligt af foreningens interne mødereferater og forhandlingsreferater fra overbestyrelsesmøder samt møder mellem foreningen og De Danske Sukkerfabrikker, Landarbejderforbundet eller handelsministeren og Folketingets Sukkerudvalg. Kilderne er relativt gode, da der er tale om interne dokumenter, men

et overordnet problem ved disse referater er dog, at de til tider er noget kortfattede, hvorfor det kan være svært at gennemskue den egentlige baggrund for de forskellige udtalelser.⁴

Fra Vestsjællands Roedyrkerforening og Dyrkerforeningen af 1930 er bevaret de to dyrkeforeningers forhandlingsprotokoller. Disse protokoller er meget kortfattede og indeholder få oplysninger vedr. de vestsjællandske dyrkeres og fabrikkens holdninger til sukkerordningerne.

Partiernes kilder

For at belyse hvorledes politikerne stillede sig til og agerede i forhold til sukkerroedyrkernes erhvervspolitiske arbejde, gøres der bl.a. brug af referater fra fællesmøder, forretningsudvalgsmøder, hovedbestyrelsesmøder og landsrådsmøder. Ved at bruge de politiske kilder belyses beslutningsprocessen omkring sukkerordningens indførelse.

En del af kildematerialet er udformet i stikordsform, og for Det radikale Venstre og Socialdemokratiet gælder, at der i perioden er ”huller” i arkiverne, hvorfor det er svært at få et indtryk af, hvor grundigt sukkerordningerne er blevet behandlet internt i partierne.⁵ Specielt for Det radikale Venstre, Danmarks Retsforbund og til dels Socialdemokratiet⁶ er rigsdagsdebatten den bedste kilde til at belyse disse partiers holdninger.

Overordnet set findes de bedste kilder fra de politiske partier i Det konservative Folkepartis samt Venstres arkiver: Her er der tale om beskrivende kilder, som dels viser partiernes stilling til sukkerordningerne, men som også belyser den generelle politiske situation og holdningerne til den økonomiske krise. Den interne debat i partierne er især nuanceret når det gælder 1932-ordningen, hvorimod kilderne er mindre nuancerede når det gælder 1930-ordningen; dette kan skyldes forskellige årsager, fx en sekretær, som tager korte referater, og det kan have været et noget usikkert at opnå generel enighed i gruppen.⁷

Statslige kilder

Udover Rigsdagstidende og Rigsdagens Årbog gør artiklen kildemæssigt brug af Ministermødeprotokollen. Rigsdagstidende og Rigsdagens Årbog er umiddelbart de mest detaljerede, men der må tages højde for, at politikernes argumentation også er rettet mod Rigsdagens øvrige partier. Ministermødeprotokollerne har karakter af stikordsform. Sukkerordningen nævnes flere gange, dog kort, men det er alligevel kommet tæt på de egentlige motiver og holdninger omkring sukkerordningernes indførelse.

I de statslige kilder findes der bl.a. i Handelsministeriets ujournaliserede arkiv samt i Folketingets Arkiv adskillige arkivpakker, der omhandler både sukkerordningerne og sukkerroedyrkernes henvendelser til Rigsdagen. Kilderne i Handelsministeriet har administrativ karakter og beskriver ikke videre ordningernes udarbejdelsesproces og refererer desværre heller ikke forhandlingerne mellem parterne.⁸ Finansudvalgets protokoller i Folketingets Arkiv giver dog et godt indblik i erhvervsorganisationernes motiver for at henvende sig til det politiske system samt i organisationernes arbejdsmetoder.

Sukkerfabrikkernes kilder

Sukkerindustriens kilder findes i De Danske Sukkerfabrikkers arkiver. Desværre er De Danske Sukkerfabrikkers arkiver kendetegnet ved en spredt opbevaring af arkivalier på de forskellige danske sukkerfabrikker.⁹ Det har ikke været muligt at finde kildemateriale fra *Sukkerfabriken Vestsjælland A/S*, og for andelsfabrikken *Sukkerfabriken Nykøbing Limiteret* gælder, at referaterne fra fabrikkernes protokoller er ret kortfattede. Disse to fabrikkers årlige beretninger er gengivet i Dansk Industrieretning, hvorfor industrieretningen delvist er den bedste kilde til at belyse fabrikkernes samarbejde med sukkerroedyrkerne samt fabrikkernes syn på sukkerordningerne.¹⁰

Øvrige erhvervsorganisationers kilder

Overordnet er erhvervsorganisationernes kilder en forskelligartet gruppe. Der er bl.a. tale om arkivalier fra landbrugsorganisationerne, Industrirådet og arbejderbevægelsen. Kilder fra andre landbrugsorganisationer om sukkerordningerne såsom Landbrugsraadet, Industrirådet,¹¹ Tolvmandsforeningerne, Landbrugernes Sammenslutning m.fl. er stort set fraværende, formodentlig fordi disse organisationer kun i meget begrænset omfang var interesseret i sukkerordninger. Derfor er disse erhvervsorganisationers kilder kun i mindre omfang brugbare til at analysere sukkerroedyrkernes motiver.¹²

Endelig findes der en række bevarede kilder fra Landarbejderforbundets centralorganisation, eksempelvis trykte protokoller fra forbundets kongresser, som årligt behandler overenskomstforhandlingerne mellem forbundet og sukkerroedyrkerne. Detaljerne omkring forbundets holdning til sukkerordningerne, herunder roedyrkernes motiver ses kun for 1931, hvor forbundet støtter sukkerroedyrkernes krav.¹³

I det følgende søger artiklen at besvare følgende spørgsmål: Hvorfor indføres de to sukkerordninger af 1930 og 1932 i Danmark? Hvad var sukkerroedyrkernes egne interesser i ordningerne, og hvordan lykkes det De danske Sukkerroedyrkerforeninger at sikre sig politisk og erhvervspolitisk opbakning til indførelse af en sukkerordning?

Familien Helsinghoff med deres to børn i roemarken på gården Frisenlund i Systofte på Falster i 1929. På en sæson lugede familien 12 tdr. land i tre omgange og i høsten tog de roer op på 15 tdr. land. Foto: Museum Lolland-Falster.

Sukkeret og statsreguleringer

Allerede i 1911-1912 viste Socialdemokratiet sig interesseret i en statslig regulering af den danske sukkerindustri. Begrundelsen for dette ønske lå i den udprægede monopolstatus, som den danske sukkerindustri havde. Partiet mente, at en statsovertagelse af sukkerfabrikationen var i befolkningens interesse. Men forslaget blev forkastet af De Konservative, Venstre og De Radikale.¹⁴

Første Verdenskrig gav høje sukkerpriser og et udenlandsk pres på opkøb af dansk sukker, og da roehøsten i 1915 tegnede til at blive lille, blev den radikale Zahle-regering bange for, at den danske befolkning ville komme til at mangle sukker, og regeringen udstedte den 2. september 1915 et forbud mod udførsel af sukker og sukkervarer.¹⁵ Reguleringen af sukkerproduktionen blev varetaget af Den Overordentlige Kommission fra 1914-1921, og dens beføjelser øges i løbet af

årene, hvor staten regulerede priserne på de vigtigste levnedsmidler fra 1914. Reguleringen af sukkerpriserne blev i 1918 lagt ind under Kornloven, hvilket betød, at staten i form af Den overordentlige Kommission forhandlede en fast prissættelse af sukker med dyrkerforeningerne og med sukkerfabrikkerne. Sukkerordningen var under Kornloven til 1921, hvor Den Overordentlige Kommission samtidig blev ophævet. Desuden gav prisfald på sukkeret staten et stort underskud, hvorefter produktionen atter blev frigivet.¹⁶

Under krigen var sukkerpriserne høje på grund af de begrænsninger, en krig lægger på landbrugsproduktionen, samtidig med at de internationale handelsveje var begrænsede, hvilket betød, at den europæiske sukkerproduktion lå på et minimum. Da Europas sukkerproduktion igen kom på fode i midten af 1920'erne og de internationale handelsveje genåbnedes, blev der tale om en overproduktion på verdensmarkedet, som gav store prisfald.¹⁷ En anden vigtig del af forklaringen på sukkerprisernes fald i 1924-1925 var revalueringen af kronens værdi, hvor virkningerne for alvor satte ind i 1925. Den stadig faldende sukkerpris i slutningen af 1920'erne fulgtes ikke af et tilsvarende stigende forbrug, som sukkerproducenterne forventede. De yderligere fald i priserne i 1928-1929 bevirkede, at sukkerroedyrkerne i 1929 på forskellig vis satte fokus på situationen i den offentlige debat, samt at sukkerroedyrkerne følgende krævede, at sukkerproduktionen burde blive reguleret af staten.¹⁸

Sukkerprisernes fald stod i følgeskab med kornprisernes fald i samme periode, og da hovedparten af sukkerroedyrkerne kunne karakteriseres som planteavlere, betød de to produkters prisfald et større økonomisk tab for planteavlerne.¹⁹

1930'ernes sukkerordninger

Den socialdemokratiske handelsminister Christen Nielsen Hauge (1929-1935) havde i form af sit medlemskab af Den Overordentlige Kommission i 1914, og som næstformand i denne i 1919-1921, været en af hovedmændene bag krigens sukkerordning,²⁰ og havde som sådan stor erfaring som statens forhandler overfor erhvervsorganisationerne. Hauge fremlagde i 1930 på regeringens vegne en midlertidig sukkeranmærkning på finansloven, der skulle støtte den danske sukkerroedyrkning. Anmærkningen gik i hovedtræk ud på, at staten stillede 2 mio. kr. til rådighed for sukkerfabrikkernes betaling til dyrkerne, på den betingelse at sukkerfabrikkerne selv ydede 800.000 kr.. Dyrkerne sikredes altså en minimumpris på 2 kr. pr. 100 kg. sukkerroer, der blev indleveret til fabrikkerne.

Denne ordning var reelt et direkte statstilskud til sukkerroedyrkerne. Dyrkere og fabrikker var tilfredse med ordningen, selvom parterne indledningsvis var ideologiske modstandere af tilskudsordninger. Samtidig sikredes forbrugerne en uforandret pris på sukkeret.²¹ 1930-ordningen blev en etårig ordning, mens den efterfølgende 1932-lov fik permanent karakter, omend den først blev betragtet som midlertidig.

Loven om den midlertidige Sukkerordning af 1932²² bestod i hovedpunkter i, at den statsgaranterede betaling til sukkerroedyrkerne på 180 øre pr. 100 kg. roer blev opretholdt for dyrkningsåret 1932-1933, ved at fabriksprisen på sukker blev sat til 32 øre pr. kg. sukker.²³ Hvis verdensmarkedspriserne steg til over 32 øre pr. kg. sukker, ville loven bortfalde.

Loven administreredes af Handelsministeriet, der også førte overenskomstforhandlinger mellem stat, fabrikker og dyrkerforeninger. Handelsministeriet havde den øverste myndighed til at bestemme sukkerprisen, dyrkningsarealets størrelse og størrelsen af ud- og indførelse af sukker.²⁴ For at kunne opretholde betalingen til dyrkere og fabrikker hævede staten afgiften på sukker, hvorved sukkeret bleven smule dyrere for forbrugerne.²⁵ Der ses altså lighedspunkter mellem bestemmelser for reguleringen af sukkerproduktionen under kornloven 1918 og den senere Sukkerordning i 1932.

*Døllefjelde læsseplads 1930.
"Pladsmanden" på Døllefjelde
læsseplads organiserede i hvilken
rækkefølge sukkerroerne skulle læsses
fra hestevogne op i roetogenes vogne.
Foto: Privateje.*

*Pramsejads af sukkerroer til
sukkerfabrikkerne var meget
almindelig fra omkringliggende øer
samt landområder, hvor udskibning
var bedre end transport over land.
Her havnen i Nykøbing F. med
Sukkerfabriken Nykøbing i
baggrunden. Foto: Museum Lolland-
Falster.*

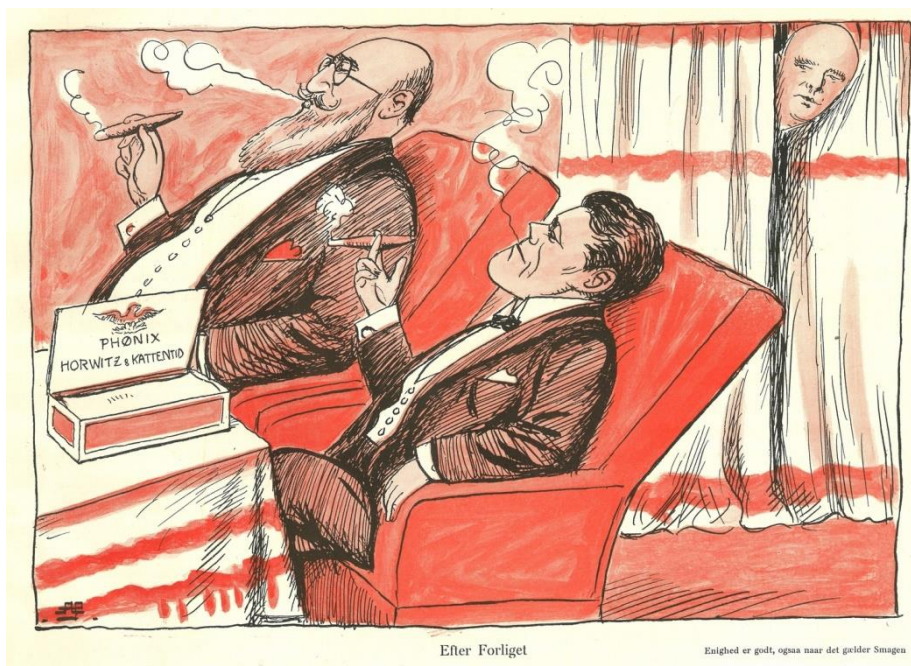
Det politiske billede i Danmark i 1920'erne og 1930'erne

Sukkerroedyrkerne var i slutningen af 1920'erne interesseret i at få staten til at give økonomisk hjælp til det sukkerproducerende erhverv. Baggrunden for sukkerroedyrkerens holdning skal ses i lyset af, at venstregeringen i 1920 overtog regeringsmagten efter Det Radikale Venstre, og samtidig herefter i 1921 afskaffede den Overordentlige Kommission og mange af dens indgreb, som var iværksat under hensyn til den økonomiske situation på verdensmarkedet under Første Verdenskrig. For Venstre var det et ideologisk liberalistisk mål at genetablere de frie markeds kræfter, som de radikales Ove Rode havde sat i spændetrøje, da han i 1914 i forbindelse med Augustlovene bl.a. nedsatte Den Overordentlige Kommission til at regulere priserne for den danske vareproduktion samt forbrug. Spørgsmålet om statens rolle og dens udbredelse i samfundslivet var ét af de helt store politiske emner i 1920'erne og 1930'erne, hvor Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre ønskede en mere planøkonomisk stat, mens De Konservative og specielt Venstre ønskede en liberalistisk stat.

I årene 1926-1929 førte venstregeringen med formanden Thomas Madsen-Mygdal i spidsen en stram sparepolitik, hvilket betød, at Rigsdagen i denne regeringsperiode blev præget af stigende partipolitiske spændinger og Venstres isolation fra Rigsdagens øvrige partier, hvilket kulminerede den 21. marts 1929, hvor finansloven blev nedstemt af Venstres eget støtteparti, De Konservative, og regeringen måtte udskrive valg. Venstres liberalistiske politik gav Socialdemokratiet rig mulighed for at hverve stemmer, og ved valget mistede begge de to store borgerlige partier mandater, og den socialdemokratiske-radikale regering Stauning-Munch blev dannet i slutningen af april 1929. I 1929 var det således et isoleret Venstre – som De Radikale viste nogen forsoningsvilje overfor – et svækket konservativt parti, samt et styrket Socialdemokrati og De Radikale i regering, som tegnede det politiske billede ved indgangen til 1930'erne.

Den nye regering var mere åben for statsreguleringer, og da verdenskrisen ramte Danmark i sommeren 1930,²⁶ blev mange mennesker mere modtagelige over for protektionistiske tiltag. Så meget mere som andre lande gjorde det samme. Danmark rammes ligesom resten af Europa af arbejdsløshed og stigende sociale uroligheder.

Den 29. september 1931 forlod England guldfoden, hvilket betød at England fraveg fra den gængse økonomiske praksis, hvor guld og pengesedler var fuldt omvekslelige. England devaluerede med andre ord pundet. Danmark frygtede et væsentligt eksport- og indtægtstab for fødevarerindustrien, hvis største eksportmarked var det engelske. Under indtryk heraf devaluerede også de skandinaviske lande kort efter, hvilket vidste sig nødvendigt, men var en meget upopulær beslutning set fra mange borgerliges synspunkt, da de mente, at den økonomiske politik skulle være så liberal og fri som mulig. Rigsdagens partier blev efter devalueringen stærkt forhandlingsvillige, dog undtagen Venstre der stadig holdt på en liberalistisk krisepolitik. Den nye udprægede forhandlingsvilje betød, at der i oktober 1931 blev indgået et kompromispræget kriseforlig, som af senere historikere blev betegnet som et "kludetæppe-forlig"²⁷ mellem regeringen og De Konservative. Dette kriseforlig gav bl.a. kriseramte landbrug statslån og sikrede midlertidig krisehjælp til de arbejdsløse. I forliget varetog Socialdemokratiet arbejdernes interesser, mens De Konservative (og De Radikale) stod som landbrugets redningsmænd, da Venstre afviste at deltage i forliget.

I Blæksprutten 1931 kommenteres kriseforliget: Efter forliget sidder Socialdemokratiets formand Thorvald Stauning og De Konservatives formand John Christmas-Møller i stiveste puds og nyder en cigar, mens Madsen-Mygdal ser til fra bagtæppet. På bordet står en cigarkasse fra virksomheden Horwitz & Kattentid – cigarfabrikken hvor Stauning arbejdede som cigarsorterer, og hvor han også var politisk aktiv som tillidsmand.

Imidlertid gik Venstre med Madsen-Mygdal i spidsen i januar 1932 med til Valutaloven (den senere såkaldte Valutacentral), hvor staten regulerede valutaimporten gennem Nationalbankens valutakontor. Senere samme år fulgte den 23. marts Sukkerordningen af 1932, derefter kartoffelmelsordningen, svinereguleringen og i 1933 som nævnt kød-, korn-, fedt-, smør- og margarineordningerne.

Statsminister Thorvald Stauning udskrev folketingsvalg den 16. november 1932. Her gik Venstre tilbage, Konservative frem, Kommunisterne kom ind, mens regeringen samlet tabte ét mandat. 1932 blev også det år, hvor arbejdsløsheden toppede. Ud af den samlede arbejdsstyrke var der en arbejdsløshedsprocent på næsten 32 %.²⁸ Nu mærkede Socialdemokratiet for alvor krisen blandt sine vælgere, hvilket betød, at partiet var interesseret i fortsættelse og udvidelse af statens hjælp til de arbejdsløse.

Under indtryk af landbrugskrisen, men før Wall Street-krakket for alvor ramte Danmark,²⁹ dannede landmanden Knud Bach i november 1930 en ny erhvervsorganisation, som kaldte sig Landbrugernes Sammenslutning (L.S.),³⁰ der i en stærkt voksende organisation pressede på for, at landbruget af staten skulle afhjælpes sin nød. Dette pres kom især Venstre til at mærke, da vælgerne flygtede fra partiet, hvilket kom til at betyde indrømmelser på partiets ellers så udprægede liberale landbrugspolitik. Således forligedes regeringen, Venstre og De Konservative i juni 1932 om endnu et kriseforlig, hvor De Konservatives støtte dog ikke var helhjertet, men hvor landbruget og de arbejdsløse på hver sin side blev tilgodeset.

Ved det berømte Kanslergadedeforlig i januar 1933 mellem regeringen og Venstre var Madsen-Mygdal stadig repræsenteret, men det var de mere kompromissøgende venstremænd, formanden for De samvirkende danske Landboforeninger (formand i 1932-1947) samt præsident for Landbrugsraadet Henrik Hauch (præsident i 1933-1950) og tidligere indenrigsminister Oluf Krag, som i stigende grad tegnede partiet Venstre. I august 1933 forlod Madsen-Mygdal Folketinget, dels som følge af det dårlige valgresultat, men også fordi han havde svært ved at forlige sig med de kompromisser, han havde måttet indgå.

Samlet set tegnede der sig et billede af et liberalistisk, men isoleret Venstre, der gav den socialdemokratiske-radikale regering et stort politisk råderum i perioden 1929-1933. Fra 1932 ses nogen opblødning fra Venstres side – foranlediget af hensynet til at sikre vælgeropbakning til partiet fra landets bønder, men også for samtidig at forbedre de økonomiske vilkår for landbruget.³¹ Med Kanslergadedeforliget og Madsen-Mygdals afgang indtrådte samtidig en ny politisk situation.

Det politiske syn på kriselovgivningen i 1930'erne

Valget den 24. april 1929 betød, at den socialdemokratiske-radikale regering, Stauning II, kom til magten. Regeringen havde en grundlæggende vilje til at gøre samfundsforholdene bedre for den jævne borger og arbejdede for at udvikle velfærdsstaten. Partiets stærke interesse i forholdene for arbejderne betød en tilsvarende interesse i at støtte en øget udvikling af danske industrivirksomheder, og dermed tillagde Socialdemokratiet i 1929-1930 ikke landbrugets krise større værdi. Konflikten mellem Socialdemokratiet og Venstre stak dybere og havde rødder tilbage til 1920'erne og Venstres manglende vilje til at yde økonomisk og politisk støtte til industrierhvervene og byerhvervene under deres erhvervsmæssige vanskeligheder.³² Et forhold, der tydeligt viste periodens splittelse og manglende forståelse imellem land og by.³³ Da verdenskrisen endelig nåede Socialdemokratiets vælgere, så partiet sig nødsaget til at indgå forlig med De Konservative og Venstre på landbrugs- og erhvervspolitikken for via kompromisser at indføre krisehjælp på socialområdet, såsom at hjælpe de arbejdsløse fx via krisearbejdsløshedskasser.

Det Radikale Venstre så ligesom Socialdemokratiet arbejdsløsheden som et problem, men hovedpunktet for De Radikale i forholdet til krisen var stadig at aflaste landbruget og især husmandsbrugets økonomiske problemer. For begge regeringspartier handlede det samtidig om at se resultater ved regeringssamarbejdet gennem gensidig hensyntagen.

Det Konservative Folkepartis folketingsmedlemmer bestod af en blandet gruppe fra middel- og overklassen, hvilket gjorde det svært at finde en enig politisk linje i krisespørgsmålet. Partiets stilling i krisespørgsmålet skal ses i lyset af personstridigheder mellem De Konservatives formand John Christmas Møller og Venstres formand Thomas Madsen-Mygdal, desuden var partiet politisk ganske afhængig af Venstre. De Konservatives vilje til at medvirke i kriseforliget i oktober 1931 ses traditionelt som en frigørelsesproces fra Venstre.³⁴ Efter at De Konservative væltede Madsen-Mygdalregeringen i 1929, gjorde partiet meget ud af den selvstændighedspolitik, der prægede det politiske klima fra 1929 og ind i 1930'erne.

Det traditionelt liberalistiske Venstre afviste i begyndelsen af krisen at indføre statslig krisehjælp til landets forskellige erhverv og sociale grupper, og partiet fik sværere ved at fastholde taget i vælgerne. Venstres vælgere var for ca. 2/3 vedkommende selvstændige landmænd og en sådan repræsentation gjaldt stort set også for partiet Venstres sammensætning i Rigsdagen.³⁵ I perioden 1930-1932 ændredes holdningerne gradvist indenfor landbruget, og flere landbrugere begyndte at gå ind for statsregulering, da den økonomiske krise satte hårdere ind. Venstre som landbrugets og gårdejernes parti indså, at man måtte lytte til landbobefolkningens krav om statsstøtteordninger, hvis partiet ville beholde dens politiske støtte. Ved Kanslergadeforliget i 1933 opgav Venstre tanken om det fuldt liberalistiske landbrug, en markant holdningsændring i løbet af bare tre år.³⁶ Den udprægede splittelse mellem Konservative og Venstre betød, at regeringen let kunne spille oppositionen ud mod hinanden og gå i forlig med en af parterne, hvilket igen tydeliggjorde splittelsen. De spredte forlig mellem de forskellige partier betød, at den danske krisepolitik blev præget af kortsigtet planlægning og lappeløsninger uden egentlige overordnede målsætninger for afhjælpning af krisen, men fra slutningen af 1932 dog med en samlet politisk erkendelse af, at der var behov for at sætte politisk ind for at afbøde krisen.³⁷ Med en ny politisk erkendelse afveg alle partier på forskellige punkter fra deres ideologiske principper som følge af den økonomiske krise.³⁸

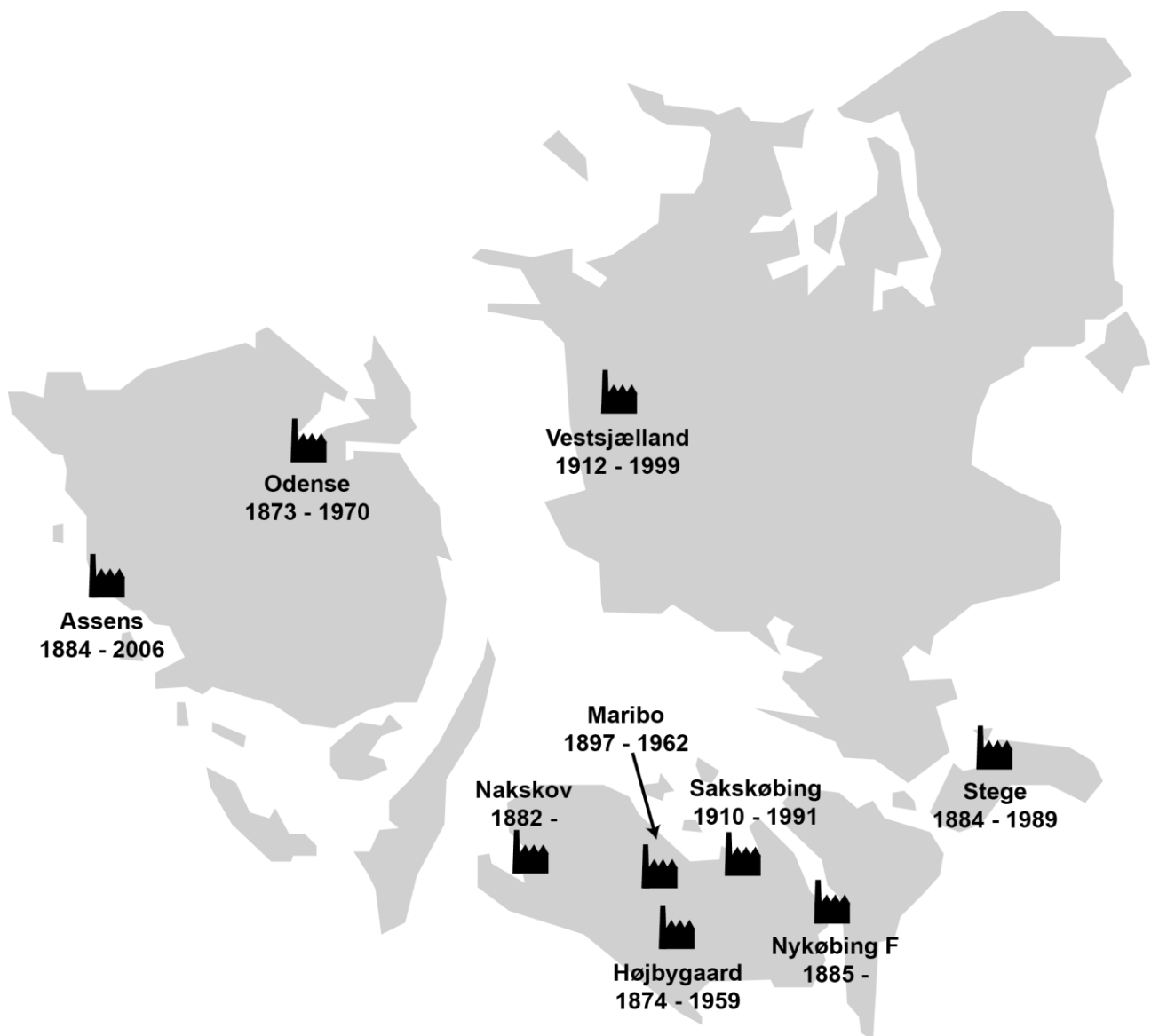
Sukkerroedyrkerforeningerne og deres erhvervspolitiske arbejde

Allerede i slutningen af 1800-tallet opstod de første sukkerroedyrkerforeninger (den første i Nakskov 1883), og De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger blev dannet i 1902 som paraplyorganisation. Foreningens oprettelse bundede i tanker om en central forening, som på landsplan kunne varetage de samlede dyrkeres interesser over for selskabet De Danske Sukkerfabrikker. Samvirksomheden bestod fra begyndelsen af to repræsentanter fra lokalforeningerne til hver fabrik:³⁹ Møn, Sydlolland/Højbygaard, Vestlolland/Nakskov, Maribo, Assens og Odense. Senere i 1912 indtrådte Sakskøbing Sukkerroedyrkerforening og i 1934 indtrådte dyrkerne fra Gørlev Sukkerfabrik.⁴⁰

Traditionelt var det de store landbrug som godsejere, proprietærer og større gårdejere, der dyrkede sukkerroer, da de havde råd til at investere i en noget dyrere og mere arbejdskrævende produktion. Men i slutningen af 1920'erne og i 1930'erne blev gårdejerne stærkere repræsenteret i foreningens bestyrelse.⁴¹

Geografisk var sukkerroedyrkingen koncentreret på især Lolland-Falster, hvilket hang sammen med de gode jordforhold på disse øer. I 1920-1930'erne fulgte dyrkingens udbredelse på Sjælland og Fyn dog også godt efter. Desuden blev der dyrket sukkerroer i Syd- og Østjylland.

Dyrkerne til De Danske Sukkerfabrikker stod i 1930 for 80 % af det dyrkede areal med sukkerroer, mens de resterende danske sukkerfabrikker, *Sukkerfabriken Nykøbing Limiteret* og *Sukkerfabriken Vestsjælland*, henholdsvis havde 13 og 7 %.⁴²

Sukkerfabrikker i Danmark. I 1930 hørte Assens, Odense, Nakskov, Maribo, Højbygaard, Sakskøbing og Stege Sukkerfabrikker til De Danske Sukkerfabrikker, mens Sukkerfabriken Nykøbing Limiteret og Sukkerfabriken Vestsjælland var henholdsvis andelsejet og privatejet. I 1934 overtog De Danske Sukkerfabrikker den vestsjællandske fabrik i Gørlev. Illustration: Bo Hasle Buur.

Trods stor tilslutning fra sukkerroedykerne var De samvirkende danske Sukkerroedykkerforeninger relativt lille målt på medlemstallet. I 1928 kunne foreningen mønstre en tilslutning på 5.480 medlemmer – sammenlignet med De samvirkende danske Husmandsforeningers medlemstal, der i 1924 lå på 80.160.⁴³

Foreningens bestyrelse kaldtes "Overbestyrelsen", der blev valgt på en årlig generalforsamling. Formanden blev valgt af overbestyrelsen. I årene 1927-1931 var proprietær Mads P. Pedersen fra gården Fælleseje i Slemminge på Lolland formand, og han efterfulgtes af den fynske proprietær Hans M. Poulsen i årene 1931-1935.⁴⁴ Formanden blev valgt blandt bestyrelsesmedlemmerne eller udefra; betingelsen var dog, at formanden skulle dyrke sukkerroer.⁴⁵ Desuden valgtes et forretningsudvalg, der varetog forhandlinger med De Danske Sukkerfabrikker,⁴⁶ Landarbejderforbundet i Danmark og fra 1929 også med regeringen og oppositionen.

I perioden 1929-1932 var det sukkerkrisen, der prægede organisationens møder. Allerede i 1925 blev der berettet om en stærkt faldende sukkerpris, men spørgsmålet blev ikke taget op til videre overvejelser. I årene 1924 til 1931 faldt den udbetalte roepris fra De Danske Sukkerfabrikker til dyrkerne fra 4,94 kr. pr. 100 kg. i 1924 til 1,56 kr. pr. 100 kg. i 1931, og sukkerroedykkerforeningen reagerede altså på prisfaldet ved i årene 1929-1932 at henvende sig til forskellige politikere for at undersøge, om de økonomiske forhold, som dyrkerne var udsat for, kunne føre til en eller anden form for statsstøtte til sukkerroedykningen.

Foreningen havde politiske kontakter, der var delt mellem De Konservative og Venstre, udtrykt specifikt i forholdet til det konservative folketingsmedlem, forhenværende gårdejer Frederik W. Larsen-Badse, valgt i Maribo, der var tidligere formand for sukkerroedykkerforeningen, samt i forholdet til venstremændene folketingsmedlem Johannes Kyed, valgt i Skanderborg og fra 1931 medlem af landbokommissionen⁴⁷, samt landstingsmedlem lærer H.C. Andersen fra Horreby på Falster.

Medlemstal for lokalforeninger til De samvirkende danske Sukkerroedykkerforeninger 1928

Lokalforening	Antal medlemmer
Vestlolland/Nakskov	1.200
Maribo	900
Sydjylland/Højbygaard	330
Sakskøbing	750
Odense	700
Assens	800
Stege	800
I alt	5.480

*Lokalforeningernes medlemstal for 1928 viser Lollands stilling som største sukkerroeproducent.
Kilde: Claus Bjørn, Danske Sukkerroedykere i 100 år, s. 38.*

Sukkerroedyrkernes motivation for statsintervention

Foreningens motiv for ønske om statens intervention blev klare formuleret i 1929. Første tegn i kilderne findes i sukkerroedyrkernes egne bestyrelsesprotokoller og i forskellige regionale aviser. De fortæller enstemmigt, at overbestyrelsen i januar 1929 dvs. mere end et halvt år før Wall Street-krakket, henvendte sig til venstregeringen, Madsen-Mygdal for at bede staten om økonomisk hjælp til sukkerroedyrkingen i Danmark. Forud for foreningens henvendelse diskuterede foreningen internt, om den selv skulle rette henvendelse til regeringen, eller om regeringen selv af eget initiativ påtænkte at indføre støtte til det sukkerroedyrkende erhverv. Dele af de lollandske foreninger var stærkt interesseret i en statslig ordning. Overfor stod de fynske og de resterende lollandske lokalforeninger, der fra 1929 til første halvdel af 1930 var imod henvendelse til regeringen. I mellem disse holdninger stod den mønske lokalforening, hvor flertallet af medlemmerne var imod indførelse af toldregulering på sukker,⁴⁸ men om de så staten i en stærkere eller svagere rolle, blev der ikke givet udtryk for.

Diskussionen om at indføre statsstøtte til den danske sukkerproduktion kom for alvor til udtryk både hos De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger og i offentligheden ved, at en af foreningens bestyrelsesmedlemmer, proprietær Peter Ingwersen fra gården Elisabethsmide i Viuf ved Kolding, skrev et indlæg om den internationale sukkerkrise i Kolding Avis den 19. januar 1929. Herefter fulgte en voldsom debat i offentligheden, internt i foreningen, blandt fabrikker og politikere om, hvorvidt der reelt var tale om en sukkerkrise og om nødvendigheden af at give sukkerproduktionen statsstøtte.

Karakteren af statsreguleringen

Sukkerroedyrkerorganisationen mente ikke, at en statskontrolleret ordning skulle have karakter af direkte tilskud. De muligheder, foreningen så for statens muligheder, var nedsættelse af den indenlandske sukkerafgift, toldforhøjelse eller indførelse af en bevægelig afgift. I første omgang opererede dyrkerorganisationen med et udkast til statsintervention, hvor staten tildelte dyrkerne et tilskud, hvis betalingen på roerne lå lavere end en pris på 2,25 kr. pr. dobbeltcenter roer. Hvis prisen derimod lå derover, skulle statens tilskud bortfalde.

Sverige var en klar inspirationskilde for den danske sukkerroedyrkerforening, og de danske dyrkere fulgte de svenske dyrkeres adskillige forsøg på at få en statslig støtteordning i årene 1925-1926 og igen i 1928, 1930 og 1932, ligesom de danske dyrkere i forbindelse med udarbejdelsen og administrationen ved Kornloven 1918 havde gjort brug af de tidlige svenske erfaringer.⁴⁹ Af foreningens arkiv ses korrespondance mellem den svenske dyrkerforening og De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger. På overbestyrelsesmødet den 30. januar 1929 blev også andre landes indførelse af sukkertold omtalt,⁵⁰ her fremgik det, at foreningen mente, at lignende foranstaltninger var nødvendige i Danmark.

De svenske sukkerroedyrkere havde i løbet af 1920'erne arbejdet intensivt for at få staten til at indføre en eller anden form for økonomisk støtte til sukkererhvervet, men i en årrække stødte deres henvendelser til det politiske system på modstand. I Sverige var der i 1928 en højregering ved magten og denne nedsatte en *Sockerkommision*, til at kigge på løsninger af sukkerkrisen. Bondepartiet tilsluttede sig Højres lovforslag om et toldbaseret tilskud til dyrkerne, men loven faldt, da de øvrige partier, inkl. Socialdemokratiet, stemte imod. Da Sverige i 1930 fik en ny regering og krisen også begyndte at presse den svenske økonomi, var der ligesom i Danmark endelig en bred opbakning til sukkerroedyrkernes krav, og en 1-årig sukkerordning blev indført, og et endeligt fast statstilskud indførtes i 1932.⁵¹

Sukkerroedyrkernes kontakt til venstreregeringen Madsen-Mygdal

På et møde med overbestyrelsen gav venstremanden MF Johannes Kyed i januar 1929 udtryk for velvilje over for dyrkerne, som han opfordrede til at tage henvendelse til venstreregeringen.⁵² Kort efter kontaktede bestyrelsen trods intern uenighed i organisationen handelsminister Johannes Slebsager (V), og sammen med ministeren gennemgik de dyrkerforeningens udkast til en støtteordning. Dyrkerne forestillede sig at kunne finansiere et statstilskud ved at omdirigere forbrugsafgiften på sukker, således at sukkererhvervet kunne få en andel af afgiften. I mødet deltog dyrkerforeningens næstformand proprietær Hans Martin Poulsen, handelsminister Slebsager og Johannes Kyed.⁵³ Resultatet af mødet blev, at Slebsager bad organisationen om at sende det færdige udkast til ministeriet samt til finansministeren. En henstilling, som dyrkerorganisationen hastigt rettede sig efter.

Organisationens henvendelse til handelsministeren var økonomisk motiveret i ønsket om, at hjælp fra staten skulle iværksættes for at modvirke yderligere langvarige tab for sukkerroedyrkingen i Danmark. Venstreregeringens arbejde for ordningen var i begyndelsen af 1929 noget stillestående, og da Madsen-Mygdal udskrev valg i marts 1929, måtte foreningen indse, at statens hjælp udeblev.

Set med organisationens øjne havde venstreregeringen været ret upåvirkelige, og foreningen forestillede sig, at det var de politiske uoverensstemmelser mellem Venstre og De Konservative og det følgende valg, der var årsag til, at forhandlingerne havde stået stille.⁵⁴ I virkeligheden havde Handelsministeriets Erhvervsudvalg forkastet dyrkernes forslag, hvilket ses af en fortrolig betænkning fra den 5. april 1929.⁵⁵ Handelsministeriets Erhvervsudvalg var et udvalg på tre personer med én repræsentant for landbruget, én fra industrien og én af Handelsministeriets embedsmænd; det drejede sig om generalsekretær Arne Høgsbro Holm⁵⁶ fra Landbrugsraadet, kontorchef i Industrirådet Ivar Egebjerg, og fuldmægtig Erling Sveinbjørnsson, der var udvalgets formand.

Fra erhvervsudvalgets side blev svingninger i sukkerpriserne i forhold til tidligere tiders prissvingninger vurderet, og med baggrund i disse tal mente rådet, at dyrkernes bekymringer var ubegrundede. Udvalget mente nemlig, at sukkerpriserne tidligere havde været lavere, uden at dyrkerne derfor var blevet kompenseret økonomisk.

Noget andet, der undrede erhvervsudvalget var, at det alene var dyrkerne, der krævede støtte, medens fabrikkerne ingen krav havde fremsat. "Kontorchefen [Ivar Egebjerg] tilføjede, at det forekom ham mærkeligt, hvis Situationen virkelig var vanskelig, at ikke begge Parter havde anmodet om Hjælp."⁵⁷ Det antydes dermed, at dyrkerne overreagerede i deres henvendelse til regeringen.⁵⁸ Handelsministeriets Erhvervsudvalgs afvisende holdning er altså af mere ideologisk liberal karakter.

Af kilderne ser det ikke ud til, at sukkerroedyrkerne har fået en klar udmelding fra ministeriet, eller også har de i deres politiske arbejde valgt at overhøre udvalgets vurderinger. I hvert fald genoptog organisationen deres henvendelser til regeringen (hvert år fra 1929-1932), hvilket viser, at foreningen ikke var helt afskrækket af de politiske diskussioner, som henvendelsen havde medført i de politiske partier og i de øvrige erhvervsorganisationer. Fra 1933 og de følgende år frem fortsatte dyrkerorganisationen med at forhandle med handelsministeren, hvilket betød, at Sukkerordningen af 1932 til slut endte med at blive en fast og vedvarende landbrugsordning.

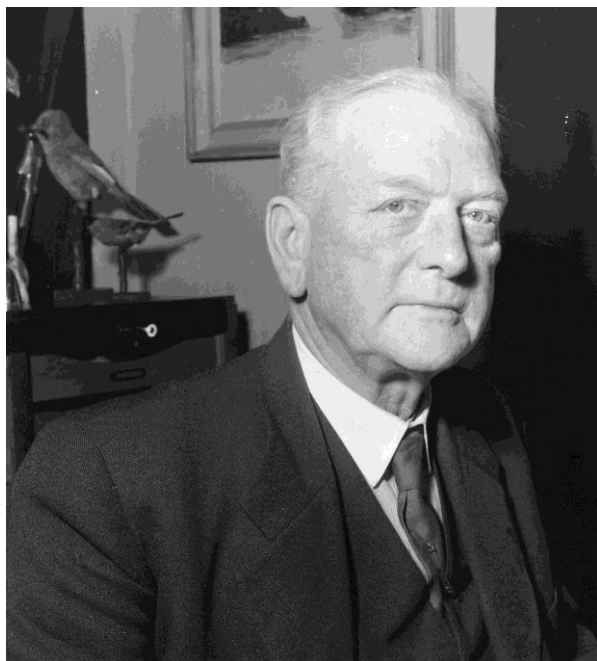
Intern afklaring omkring spørgsmålet om statsintervention

Regeringsskiftet i april 1929 problematiserede foreningens beslutningstagen om henvendelser til regeringen, da den nye socialdemokratiske regerings politiske overbevisning umiddelbart lå fjernere fra organisationens politiske tilhørsforhold. Alligevel valgte organisationen at gå til den

socialdemokratiske regering. Henvendelsen viser, at dyrkerne følte sig så økonomisk pressede, at deres traditionelle politiske ideologiske hensyn veg til fordel for økonomi.

Internt i dyrkerorganisationen var der stadig nogen debat. Nogle af bestyrelsesmedlemmerne mente, at statsstøtte helt skulle undgås, da det var sukkerroedyrkerne, der havde landets bedste jorder. Andre mente, at dyrkerne ved at undlade at dyrke sukkerroer kunne vise politikerne, at der ikke blev produceret dansk sukker uden statsstøtte. Dyrkerne ville kunne true med at stoppe for sukkerroedyrkingen, og i så fald ville landet skulle importere udenlandsk sukker, hvilket politisk ville være svært i en tid, hvor verdenspriserne på landbrugsprodukter var lave og, hvor import af disse ville skabe et yderligere pres på statens valutabeholdning. Desuden blev hjemmeproduktion og protektionisme gængse markedsmekanismer for at sikre en solid samfundsorden.⁵⁹

Sluttelig mente en tredje part af bestyrelsesmedlemmerne ledet af formanden Petersen og næstformanden Poulsen, at organisationen måtte kæmpe for sagen i stedet for at lade partipolitik styre foreningens arbejde: ”Vi var i sin Tid enige om at henvende os til Ministeriet Madsen-Mygdal og Konsekvensen deraf maatte derfor ogsaa være en Henvendelse til Ministeriet Stauning.”⁶⁰ Og sådan blev det. Dagen efter regeringens indsættelse afholdte overbestyrelsen møde med handelsminister Hauge og statsminister Stauning i håbet om at igangsætte et nyt politisk initiativ. Den socialdemokratiske top stillede sig positiv overfor hjælp til sukkerroedyrkerne, og i april-maj 1929 forhandlede handelsministeren en topartsoverenskomst mellem dyrkerne og fabrikkerne på plads. Stauning lovede dyrkerne at se på en ny henvendelse forud for dyrkningsåret 1930. I prisaf-talen for 1929 mellem fabrikker og dyrkere måtte fabrikkerne give indrømmelser til dyrkerne, dvs. en højere pris for roerne. Alligevel var bestyrelsen skuffet: Ingwersen mente, ”at det var en Fejl, at vi var gaaet til Ministeriet. Vi skulde have sendt vor Anmodning direkte til Rigsdagen og have slaaet i Bordet.”⁶¹

T.v.: Proprietær Peter Ingwersen fra gården Elisabethsminde i Viuf var, så vidt vides, den første til offentligt at problematisere sukkerdyrkerens økonomiske problemer. Foto: Kolding Stadsarkiv.

T.h.: Proprietær Mads P. Pedersen fra gården Fælleseje i Slemminge på Lolland var i årene 1927-1931 De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeningers stærke formand, og var medvirkende til at Sukkerordningen af 1930 blev indført. Foto: Privateje.

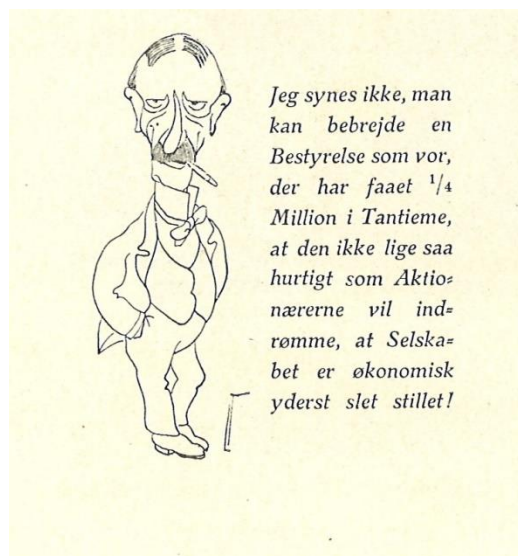
I sidste halvdel af 1929 påtænkte organisationen at overbevise regeringen om at bevilge støtte til sukkerroedyrkerne med et nyt argument: "Vi maa paa den ene eller anden Maade henvende os til Regeringen. Jeg kan ikke tænke mig, at den ikke vil gøre noget for arbejderne."⁶² Det indsås nu, at organisationen i argumentationen overfor regeringen skulle fokusere mere på arbejdskraftforholdene og beskæftigelsessituationen. I og med at Stauningregeringen i 1929 nedsatte forbud mod den årlige indførsel af sæsonarbejdskraft fra Polen og Østeuropa med virkning fra 1930,⁶³ kunne dyrkerorganisationen bruge arbejdskraftvinklen i sin argumentation overfor regeringen, da dyrkerne gerne så en forsættelse af brugen af udenlandsk arbejdskraft.

Det konservative folketingsmedlem F.W. Larsen-Badse påpegede på et møde, at organisationen skulle gøre regeringen det klart, hvilken betydning en sukkerordning ville få for land- og industriarbejderne dels ved, at polakarbejdet i roemarkerne blev afviklet, dels ved at lægge et øget økonomisk pres på fabrikkerne ved at true med at stoppe med at dyrke sukkerroer.⁶⁴ Handelsministeriet prøvede sent i december 1929 at tilbyde sukkerroedyrkerne en midlertidig treårig ordning, hvilket dyrkerforeningen afviste med en traditionel liberal ideologisk begrundelse, at dette ville være en ren tilskudsordning.⁶⁵ Ideologisk ville længerevarende tilskudsordninger betyde en udvidelse af statens beføjelser, hvilket landbruget traditionelt var modstandere af. Denne afvisning viser, at dyrkerne på et tidligt tidspunkt i overensstemmelse med landbrugets traditionelle ideologiske holdning ønskede at stå på egne ben, og stadig var meget uafklarede i deres erhvervspolitiske overbevisning, hvilket ses i, at organisationen stadig ønskede og arbejdede for en begrænset statslig regulering af sukkererhvervet.

Sukkerroedyrkerforeningen opererede som nævnt med forskellige modeller for, hvordan de forestillede sig, at staten ville støtte sukkerroedyrkingen. Forslagene viser, at det var vigtigere for dyrkerorganisationen at få indført en eller anden form for beskyttelsesforanstaltninger end at stå fast på en enkelt model. "Formanden [Mads P. Pedersen, Fælleseje] mente, at man ikke skulde tage det næstbedste, saalænge der var en Mulighed for at faa det bedste. Jeg vil ikke saa gerne have Ministerens Forslag slaet helt ud. Overbestyrelsen maatte godt gaa lige op til Grænsen heraf, men heller ikke mere."⁶⁶

De forskellige modeller for statsintervention blev afprøvet i forskellige politiske fora. Det viste sig at være politisk umuligt at nedsætte den indenlandske afgift,⁶⁷ og dyrkernes forslag om en bevægelig afgift syntes administrativ umulig. Herefter overvejede bestyrelsen regeringens forslag, bestyrelsesmedlem proprietær Peter Christjansen, Saltvig, fra Maribo-foreningen: " syntes ikke helt om Ministerens Forslag, der betød en Bevægelse væk fra Roedyrkernes oprindelige Tanke over imod Tilskud. [...]"⁶⁸

I Blæksprutten fra 1930 kommenteres Sukkerordningen af 1930 af tegneren Lauritz Tetens. Tegningen portrætterer bestyrelsesformanden for De Danske Sukkerfabrikker generalmajor Torben Grut. Gengivet med tilladelse fra familien Tetens.

Sluttelig i marts 1930 resulterede foreningens forhandlinger med regeringen i en etårig ordning med en anmærkning på finansloven for 1930. Ordningen var reelt et statstilskud til sukkerroedyrkerne på 1,2 mio. kr.⁶⁹ Selvom ordningens udformning havde en anden karakter, end dyrkerne i første omgang ønskede sig, var sukkerroedyrkernes erhvervsorganisation alligevel tilfredse med det resultat, den havde nået: ”Nu raabes der Statstilskud efter os, [...]. Vi vilde helst have haft vort eget Forslag, men vi maa være glade ved, hvad der er budt os.”⁷⁰ Alligevel viser udtalelsen, at foreningen havde regnet med større støtte fra det omgivende samfund. Samtidig må dyrkerforeningen overfor det øvrige landbrug og samfundet i det hele taget søge at legitimere den førte politik ved sin medvirken.

Den ideologiske barriere havde i løbet af 1929 og begyndelsen af 1930 været en væsentlig hindring for dyrkerforeningen i deres arbejde for en sukkerordning. Men i slutningen af 1930 og i starten af 1931 modificerede foreningen sin ideologiske holdning og blev langt mere åben over for statsregulering, og organisationen koncentrerede sig nu i højere grad om de rent økonomiske aspekter ved forskellige former for regulering. Foreningen gjorde sig i første omgang forhåbning om en gentagelse af 1930-ordningen og begyndte allerede i efteråret 1930 at undersøge mulighederne. Der foregik et ivrigt påvirkningsarbejde af bl.a. De Danske Sukkerfabrikker, Landarbejderforbundet samt både lokalpolitikere og Rigsdagens politikere for at sikre dyrkerne støtte fra alle sider. Den stigende politiske interesse for spørgsmålet om krisehjælp til sukkerindustrien fulgtes samtidig af en tilsvarende faldende interesse fra dyrkerforeningens side om fortsatte topartsforhandlinger med De Danske Sukkerfabrikker. Dyrkerne fattede altså nu større interesse for statsstøtte end for forhandlinger med fabrikkerne om prisen på roer.

I organisationens erhvervspolitiske arbejde viser det sig, at De Radikale i slutningen af 1930 er afvisende overfor en gentagelse af statsstøtten til sukkerroedyrkerne, idet de betingede sig Venstres tilsagn til en evt. statsintervention. Efter råd fra handelsminister Hauge begyndte organisationen nu at udvide de politiske kontakter ind i Venstres bagland. Specielt venstredaktøren Carl Christian Haugner fra *Tidende for Nakskov, Maribo og Rødby* fik i perioden 1930-1931 en central rolle på grund af sit udkast til en permanent statsreguleret sukkerordning i form af en bevægelig afgift. Dyrkerforeningen havde i løbet af december 1930 og januar 1931 kontakt med C.C. Haugner, og foreningen erklærede sig villige til at støtte Haugners model, hvis den kunne føre til støtte fra Venstres Rigsdagsgruppe.⁷¹ Realpolitisk var dyrkerne dog klar over, at muligheden for gennemførelse af Haugners udkast var meget lille, da både De Radikale og Handelsministeriets Erhvervsudvalg af ideologiske liberale årsager var kritikere af udkastet.⁷²

Dyrkernes erhvervspolitiske arbejde strandede altså i 1931 i det politiske spil mellem Rigsdagens partier om verdenskrisen og politiske tiltag i den forbindelse, og sukkerroedyrkerne måtte igen tage til takke med en topartsoverenskomst med De Danske Sukkerfabrikker, hvilket foreningen var stærkt utilfreds med.

I løbet af 1931 og i de første måneder af 1932 intensiverede dyrkerforeningen derfor igen sit lobbyarbejde i håbet om at sikre en ny sukkerordning. I løbet december 1931 og januar 1932 var der intensive forhandlinger med handelsminister Hauge og De Danske Sukkerfabrikker. På den anden side var der også internt i sukkerroedyrkerforeningen stadig uenigheder om accepten af størrelsen på tilskuddet fra staten. Dyrkerne med de største dyrkningsarealer ønskede en øget statslig støtte, mens dyrkerne med mindre arealer var tilfredse med et mindre statstilskud.

I starten af februar 1932 fremlagde Hauge en række løsningsmodeller for overbestyrelsen, og på bestyrelsesmødet den 9. februar 1932 vedtog de at give deres accept til handelsministerens forslag til en midlertidig sukkerordning. Stemmerne lød: Maribo var imod, medens godsejer Carl Olsen, Vintersborg, repræsentant for Nakskov/Vestlolland, stemte blankt i henhold til instrukser fra lokalforeningen, selv om han personligt var for forslaget. Resten af bestyrelsesmedlemmerne, repræsentanterne for Odense, Assens, Sakskøbing, Sydjylland/Højbygaard og Stege stemte for.

Stemmeafgivelsen viser en mindre geografisk kløft mellem de hovedsageligt lollandske foreninger og resten af landet. Modstanden fra de lollandske foreninger lå pudsigt nok i, at de ikke fandt handelsministerens forslag vidtgående nok. Et forhold som kommenteres af et overbestyrelsesmedlem fra Assens: "Det vil dog være mærkeligt at fastholde noget, som vi ved er uigennemførligt."⁷³ Det kan fastslås, at det var de lollandske dyrkere, der kunne tillade sig at kræve mere i støtte, da den lollandske sukkerproduktion ville være den sidst ramte, hvis sukkerroedyrkingen ikke blev støttet af staten. Dyrkerne på Lolland havde derfor bedre økonomiske muligheder for at rasle med sablerne endnu et år og håbe på tilbud om en højere ydelse. Samtidig blev det dengang vurderet, at en nedgang i dyrkningsarealerne formentlig i første omgang ville betyde et stop for den fynske produktion.⁷⁴

Dyrkerorganisationen gav Hauge besked om resultatet, således at sukkerordningen endeligt kunne komme til godkendelse i Rigsdagen. Samme dag talte dyrkernes formand med Madsen-Mygdal, der fortalte, at Venstre ville stille et ændringsforslag til sukkerordningen, som blev kaldt for *Vippen*: Ændringsforslaget bestod i at forhøje råsukkertolden for at fjerne fabrikkernes fortjeneste ved raffinering af udenlandsk sukker, mens den indenlandske sukkerafgift, som var en vægtafgift, skulle ændres til en værdiafgift. Konkret blev forslaget udformet således, at afgiften "vipper" ved en sukkerpris på 38 øre pr. kg. Var prisen under dette, blev der betalt en lavere afgift til staten end med den nuværende ordning, og omvendt ville staten tjene mere ved en sukkerpris på over 38 øre pr. kg.. Endelig foreslog Venstre midlertidigt at hæve afgiften på luksussukkervarer, hvormed statens indtægter ville kunne opveje de udgifter, der ville blive ved indførelsen af ændringsforslaget.⁷⁵ Venstre advarede derfor dyrkerforeningen mod at gå med til regeringens forslag.⁷⁶

Venstres støtte til dyrkerne kom temmelig sent, og dyrkernes vedtagelse af regeringens forslag tyder også på, at dyrkerforeningen var klar over, at Venstres ændringsforslag var uigennemførligt i Rigsdagen, da der med De Konservatives stemmer var flertal for regeringens forslag.

Nu fremsatte det lille parti Retsforbundet også sit ændringsforslag, der i hovedtræk gik ud på at afskaffe den indenlandske sukkerafgift og afvikle sukkertolden over en periode på fire år. Staten ville ganske vist tabe penge, men dyrkerne ville ved fritagelsen for afgiften tjene mere pr. td. land, hvorved at dyrkerne kunne dyrke roer uden statens indgreb. Retsforbundets ændringsforslag stemte således overens med partiets ideologiske standpunkter om frihandel, men havde politisk ingen reel betydning, da store dele af Rigsdagen men også sukkerroedyrkerforeningen selv nu var tilhænger af en videre form for statsstøtte til sukkerroedyrkerne.

Det er tydeligt, at sukkerroedyrkerforeningen foretog en klar bevægelse væk fra en mere liberal ideologisk holdning til landbrugsdriften i Danmark til at støtte en statslig regulering i dele af landbruget. Overgangen fra ideologi til pragmatisme skete i løbet af 1930 og 1931, hvor sukkerroedyrkere i 1931 måtte se realiteterne i øjnene og dyrke roer uden statsstøtte. Foreningen havde i 1929 og 1930 haft en ideologisk barriere, der skulle overvindes, før foreningen i 1931 og 1932 var klar til at stå ved - samt være en aktiv medspiller til at legalisere - et mere planøkonomisk landbrug med indførelsen af en statsreguleret sukkerordning.

Det erhvervspolitiske lobbyarbejde og kontakten til de politiske aktører

Foreningens erhvervspolitiske arbejde foregik ved, at enhver overvejelse om spørgsmål vedr. henvendelse til staten og regeringen og i det hele taget overvejelser vedr. en statsintervention blev diskuteret i forum af den samlede overbestyrelse, hvor forretningsudvalget fremlagde synspunkterne. Der var således ikke tale om en hierarkisk topstyret organisation, idet

lokalforeningernes repræsentanters stemmeandel var fordelt efter antallet af medlemmer i lokalforeningerne. Denne forhandlingsform betød større indflydelse til bestyrelsesmedlemmerne, men resulterede også i en langsommere beslutningstagen, end hvis overbestyrelsen havde givet forretningsudvalget mandat til at forhandle.

Det erhvervspolitiske lobbyarbejde var karakteriseret ved vedligeholdelse af personlige kontakter til rigsdagsmedlemmer fra en bred vifte af partier. Især havde foreningen kontakter til Venstre og Konservative samt til Socialdemokratiet. I årene 1929 til 1932 med regelmæssig kontakt til handelsminister Hauge, som på sin side varetog kontakten til partigrupperne i Rigsdagen, samtidig med at han varetog kontakten til regeringens øvrige ministre. I øvrigt havde foreningen kontakt med socialdemokraten Sophus Bresemann, der i 1914 blev Danmarks første socialdemokratiske borgmester i provinsen. Som borgmester i Nakskov, grundlægger og redaktør af avisen Lolland-Falsters Socialdemokrat og siden folketingsmedlem, var Bresemann ligeledes en central aktør. Men det var specielt gennem Landarbejderforbundets leder Oskar Levinsen, som også sad i Landstinget for Socialdemokratiet, at den politiske kontakt til de socialdemokratiske politikere blev formidlet: ”Skal vi have noget af det nuværende Ministerium bliver det gennem Levinsen.”⁷⁷ Levinsen og Landarbejderforbundet var utvetydigt positive overfor en sukkerordning, da forbundet havde indset, at lønstigninger til landarbejderne kun var gennemførlige via en statsregulering, der kunne give flere penge til arbejdsgiverne, nemlig dyrkerne. Hertil kom beskæftigelsesaspektet, da sukkerproduktionen skabte mange arbejdspladser for landarbejderne. Endelig ønskede forbundet, at sikre dyrkernes brug af dansk arbejdskraft i landbruget og dermed udelukke en evt. gengenoptagelse af brugen af østeuropæisk sæsonarbejdskraft til roearbejdet i Danmark, som Stauningregeringen, hvilket det skulle vise sig, fik varigt stoppet fra året 1930 og frem.

Polske roearbejdere i sukkerroemarkerne i 1910'erne. De polske sæsonarbejdere rejste til Lolland-Falster i perioden 1893-1929. Foto: Museum Lolland-Falster.

På sukkerfabrikkerne blev sukkerroerne læsset med håndkraft fra roetogenes vogne ned i fabrikkens flyderender. Her Maribo Sukkerfabrik ca. 1910. Foto: Museum Lolland-Falster.

Fra oppositionen mødtes foreningen ofte med den konservative folketingsmand F.W. Larsen-Badse for at drøfte sukkerroedyrkernes økonomiske og politiske forhold. Kontakten til Venstre blev især vedligeholdt gennem Johannes Kyed. Men foreningen mødtes også med Venstres formand Madsen-Mygdal og folketingsmanden Hans Clausager (V). Alt i alt var det paradoksalt nok landbrugspartiet Venstre, som dyrkerforeningen havde sværest ved at få i tale, hvilket førte til alternative påvirkningsforsøg gennem venstredaktøren Haugner. Sukkerroedyrkerforeningen håbede på, at Haugner ville arbejde for yderligere støtte overfor andre venstredaktører. ”Vi maa se at vinde først Venstres Redaktører for Sagen og derefter Venstres Organisation paa Grundlag af Bladenes Arbejde.”⁷⁸

I 1931 var foreningen blevet mere erfaren som forhandler og samlede forskellige Rigsdagsmedlemmer til et møde for at argumentere for en ny statslig sukkerordning. Til stede var politikerne: Gårdejer Frederik W. Larsen-Badse (Maribokredsen), forfatter og handelsgartner Jens Carl Adolph Carlsen-Skiødt (Odensekredsen), forpagter Johannes Ulrik fra Fredensborg som alle tre var konservative, gårdejer Mads Larsen (RV), landstingsmand, lærer Hans Christian Andersen fra Horreby på Falster (V), direktør Sven Trier fra Frederiksberg (S), landstingsmand proprietær Johannes Clausen fra Stubberupholm valgt i Roskildekredsen (V), godsejer Andreas Christian Duborg fra Havgård i Fåborgkredsen (V), socialdemokraten Sophus Bresemann (Nakskov) og endelig statsrevisor Axel Marius Hansen fra Roskilde (RV).⁷⁹ Der blev talt om, hvem foreningen kunne regne med at have på deres side, og hvorledes foreningen kunne sikre øget politisk opbakning. Dette møde er et eksempel af flere, der viser foreningens foretagsomhed overfor politikerne.

Andre organisationers holdning til sukkerordningerne

Landbrugernes Sammenslutning – L.S.

Landbrugernes Sammenslutning var ved sin dannelse i oktober 1930 en upolitisk landbrugsorganisation, der søgte at afhjælpe landbrugets problemer under landbrugskrisen i 1930'erne. Sammenslutningen fik politisk karakter, da den opstillede folketingskandidater på både Venstres og De Konservatives partilister ved valget i 1932. L.S. vendte sig mod de gamle landbrugsorganisationer og deres arbejde, fordi disse ikke havde kunnet sikre landbruget rimelige indtjeningsmuligheder. Den nye landbrugssammenslutning havde landmanden Knud Bach i spidsen og godsejere som Jørgen Sehested⁸⁰ og Chresten Moesgaard-Kjeldsen⁸¹ omkring Bach. Sammenslutningen arbejdede for, at landbruget skulle blive ligeså rentabelt som andre erhverv, hvilket burde ske gennem en øget statslig regulering⁸².

L.S. støttede sukkerroedyrkerorganisationen i kravet om en sukkerordning, men mente samtidig, at en støtteordning måtte have mere omfattende karakter end den, som dyrkerne foreslog. Der var umiddelbar ingen indflydelse og påvirkning fra L.S. overfor De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger⁸³ – ej heller omvendt fra sukkerroedyrkernes side. Et vist forhold mellem dyrkerforeningerne og Chresten Moesgaard-Kjeldsen kunne have været forventet, da han i en del år tidligere havde været overbestyrelsesmedlem for dyrkerforeningen⁸⁴, men kildemæssigt ser dette ikke ud til at have været tilfældet.

Tolvmandsforeningerne

Interesseorganisationen Tolvmandsforeningerne blev stiftet i 1890, og havde fokus på landbrugerhvervets forskellige vilkår. Hver lokalforening havde tolv medlemmer. I 1923 blev dannet en centralorganisation, som havde til formål at varetage medlemmernes faglige og økonomiske interesser og virke for oplysning og samarbejde med andre organisationer. I slutningen af 1920'erne var der en tendens til, at Tolvmandsforeningerne efterhånden blev interesseorganisation og talerør for Danmarks store planteavlere,⁸⁵ hvorfor Tolvmandsforeningernes støtte til sukkerordningerne gav god mening.

Sukkerroedyrkernes kontakt til erhvervsorganisationen Tolvmandsforeningerne var lille. Den eneste kontakt til Tolvmandsforeningerne blev varetaget gennem overbestyrelsesmedlem godsejer Carl Olsen fra godset Vintersborg på Vestlolland. Tolvmandsforeningerne arbejdede for at sikre en sukkerordning i Danmark bl.a. ved underskriftsindsamlinger med følgende trussel om ophør af sukkerroedyrkingen. Af overbestyrelsens protokoller ses, at sukkerroedyrkerforeningen tog afstand fra disse metoder, især begrundet i, at Tolvmandsforeningerne arbejdede direkte udenom dyrkerorganisationen.⁸⁶

Landbrugsraadet

Modsat L.S. og Tolvmandsforeningerne gik flere af landets øvrige landbrugsorganisationer ligesom partiet Venstre imod sukkerordningen. Her fokuseres på Landbrugsraadet og dets holdninger, da rådet som samlet organ og centralorganisation bestod af repræsentanter fra De samvirkende danske Landboforeninger, Det kgl. danske Landhusholdningsselskab og Andelsforeningerne (De samvirkende danske Husmandsforeninger stod udenfor).

De store landbrugsorganisationer talte udpræget husdyrbrugets sag; de var som sådan modstandere af statslige reguleringsmekanismer, da de mente, at plantebruget blev tilgodeset forud for husdyrbruget. Landbrugsraadets præsident Peder Pedersen Pinstrup fra 1920 til 1933 desuden formand for De samvirkende Landboforeninger 1919-1932) talte i 1929-1930 afvisende om støtte til sukkerroedyrkerne. Han mente, at der ved støtte til sukkerroedyrkerne blev tale om en støtte til

proprietærjorderne og dermed til de "rige og fede egne."⁸⁷ Pga. disse landbrugsorganisationers afvisende holdning, havde sukkerroedyrkerforeningen et forsvindende lille samarbejde med dem.⁸⁸

Der var en klar sammenhæng mellem de store landbrugsorganisationers og Venstres politiske holdning. Dette ses bl.a. ved personsammenfaldet i form af fx P.P. Pinstrup og Henrik Hauch, der var aktive såvel partipolitisk i toppen af partiet Venstre som landbrugsorganisatorisk i både Landbrugsraadet og De samvirkende danske Landboforeninger. Et andet person- og interessesammenfald findes i, at Landbrugsraadets generalsekretær fra 1930 Arne Høgsbro Holm havde stærke interesser i husdyrbruget og samtidig var repræsenteret i Handelsministeriets Erhvervsudvalg. Høgsbro Holm var først sekretær (fra 1922) og efterfølgende fra 1930 som generalsekretær en magtfuld embedsmand, der i løbet af en årrække fik opbygget Landbrugsraadets administration og sekretariat, og som samtidig i høj grad udøvede erhvervspolitisk indflydelse på ledelsen af Landbrugsraadet. At han varetog landbrugets interesser som dettes repræsentant i Handelsministeriets Erhvervsudvalg kan ses som et udtryk for den indflydelsesrige stilling, han varetog i Landbrugsraadet.⁸⁹ I erhvervsudvalget gjorde Høgsbro Holm dermed sin og Landbrugsraadets stilling meget tydelig ved at afvise de store plantebrugs opfattelse af, hvordan en model for erhvervspolitisk kriseløsning til landbruget kunne foregå.

På trods af at Landbrugsraadet til en start var afvisende overfor statens interesse i at regulere landbrugets produktion og afsætning, lykkedes det dog rådet at omstille sig til det øgede samspil mellem stat og landbrugsorganisation under krisen. Landbrugsraadet mente indledningsvist, at en dansk statslig reguleringspolitik fx indenfor sukkererhvervet ville give udlandet flere argumenter for at udelukke dansk eksport af landbrugets øvrige fødevarerprodukter, hvilket Landbrugsraadet ikke ville kunne acceptere.⁹⁰

De samvirkende danske Husmandsforeninger

Samme modstand over for sukkerordningerne fandtes hos De samvirkende danske Husmandsforeninger, hvorfor der ikke findes tegn på samarbejde mellem sukkerroedyrkerne og disse. I 1930 kritiserede Husmandsforeningerne årets sukkerordning, og senere i februar 1931 anså sukkerroedyrkerforeningerne det for usandsynligt at få en sukkerordning gennemført for 1931 på grund af, at Husmandsforeningerne netop havde nedsat en resolution, der modsatte sig at staten indgik fordyrende prisaftaler og øgede toldmure.⁹¹ Sukkerordningen var klart et skridt i den forkerte retning for Husmandsforeningerne. Dog må det siges, at Husmandsforeningerne i højere grad end fx Landbrugsraadet var tilhængere af centralisering og samspil med staten i arbejdet for at sikre husmændene i Danmark bedre vilkår, men havde svært ved at yde støtte til sukkererhvervet som på landbrugssiden var præget af en dominans af de helt store landbrug i Danmark. De samvirkende danske Husmandsforeningers formand i perioden 1931-1936, Jens Holdgaard, repræsenterede og talte husmandsbevægelsens sag i Folketinget, da han var valgt ind for Det Radikale Venstre.

Industrirådet

Industrirådet havde sine rødder i Industriforeningen fra 1838, og blev dannet i 1910 som en interesseorganisation, der varetog industriens interesser på den politiske scene.

Med hensyn til et samarbejde med industriens erhvervsorganisation, Industrirådet, viser kilderne umiddelbart ikke, at et sådan samarbejde fandtes. Kilderne er fåtallige, men det ser ud til, at Industrirådet forholdt sig afventende, og endnu i februar 1930 ikke havde taget stilling til sukkespørgsmålet.⁹² Dette afspejlede muligvis en indre splittelse, da det overvejende konservative Industriråd vel også var påvirket af De Konservatives klare anbefaling af støtte til roedyrkerne. På den anden side har tidligere forskning vist, at Industrirådet generelt nærede mistillid til almindelig partipolitik.⁹³ Kildesituationen taget i betragtning må det antages, at Industrirådet sandsynligvis delte Handelsministeriets Erhvervsudvalgs skepsis over for en sukkerordning,⁹⁴ hvilket også kan

være en begrundelse for, at dyrkerorganisationen og Industrirådet intet samarbejde havde. Det vidste sig dog følgende, at industrien levede godt af de erhvervspolitiske restriktioner som 1930'ernes krise satte for landets erhverv, hvilket betød at industrien reelt ikke havde den store konkurrence på hjemmemarkedet.⁹⁵ Dette galt i udpræget grad også for den danske sukkerindustri.

Landarbejderforbundet i Danmark

Landarbejderforbundet var et forbund, der samlede tjenestefolk, løsarbejdere, daglejere og landarbejdere. I 1932 lå medlemstallet på landsplan på 13.271⁹⁶.

I perioden 1916-34 var Oscar Levinsen formand for forbundet⁹⁷. Levinsen arbejdede i sin formandstid især med at bremse den polske sæsonindvandring til Lolland-Falsters sukkerroemarket i årene 1921-1930, fordi forbundet mente, at den polske arbejdskraft lønmæssigt underbød de danske landarbejdere. Levinsen udtrykte stor sympati for sukkerordningerne og støttede roedyrkerne politisk gennem egne og dermed forbundets forbindelser til Socialdemokratiet. Som Landstingsmedlem for Socialdemokratiet var Levinsen et eksempel på en mere fremherskende socialdemokratisk holdning til at fagbevægelsens medlemmer også måtte være politisk aktive, for også på den måde at knytte stærkere bånd mellem parti og fagbevægelse.⁹⁸ Samtidig var der fra Socialdemokratiets side et øget pres på at fagbevægelsens lønkrav m.m. under 1930'ernes krisepolitik måtte vige for hensynet til den samlede nationale økonomi,⁹⁹ krav som Levinsen i overenskomstforhandlingerne med sukkerroedyrkerne også droslede ned i den større sags tjeneste for at få indført en statsstøtteordning til sukkererhvervet.

Landarbejderforbundet førte overenskomstforhandlinger med enkeltstående arbejdsgivere som fx godsejere, men i årene 1931-1934 blev denne praksis ændret, godt hjulpet på vej af sukkerordningerne, således at De samvirkende Sukkerroedyrkerforeninger nu førte overenskomstforhandlingerne med Landarbejderforbundet,¹⁰⁰ hvorved arbejdsmarkedsstrukturen blev gjort mere ensartet og gennemsigtig.

Sukkerindustrien krævede massiv arbejdskraft. I 1930'erne blev sukkerroerne stadig læsset ved håndkraft. Her Maribo Sukkerfabriks flyderender. Foto: Museum Lolland-Falster.

Samarbejde med og påvirkning af sukkerfabrikkerne

De samvirkende Sukkerroedyrkerforeninger havde et stærkt og regelmæssigt samarbejde med De Danske Sukkerfabrikker i og med, at de to parter årligt førte topartsforhandlinger om betalingen på leveringen af sukkerroer. De to parter havde ført årlige forhandlinger siden 1902 – og havde derfor en lang historisk forhandlingstradition bag sig.

Kort fortalt viser kilderne, at De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger havde et minimalt samarbejde med *Sukkerfabriken Vestsjælland* og *Sukkerfabriken Nykøbing*. Dog kan det her nævnes, at de to sukkerfabrikker ligesom De Danske Sukkerfabrikker foretog en holdningsændring i perioden 1929-1931, fra først at frabede sig statslig indblanding i sukkerindustrien til i 1932 at gå med til en statsgaranteret sukkerordning. Umiddelbart må man regne med, at det var opinionens pres vedr. overordnede emner såsom sukkerlandbrugets økonomiske problemer, beskæftigelsesproblemer, valutahensynet og truslen om sukkerproduktionens ophør, der bevirkede holdningsændringen. Desuden var Sukkerfabriken Nykøbing andelsejet, og andelshaverne havde en dobbeltinteresse i en fortsat dansk sukkerproduktion med dermed tilhørende dansk producerede sukkerroer.

For Sukkerfabriken Vestsjælland var de økonomiske motiver tydelige. Forhandlingerne om de statslige sukkerordninger gav fabrikken håb om økonomisk overlevelse på trods af en dårlig økonomi. Fabrikken producerede hovedsageligt råsukker til eksport, da fabrikken var bygget uden egne raffineringer. Eksport af råsukker var dog ikke en lønnende virksomhed, hvilket betød, at den vestsjællandske fabrik måtte raffinere hos Københavns Sukkerraffinaderi til indenlandsk salg. Samtidig stod Vestsjælland for at importere ca. 45 % af alt landets udenlandske sukker, hvilket var nødvendigt for at udnytte fabrikkens fulde kapacitet. Dvs. at fabrikken i forhold til de øvrige fabrikker var mere import-eksport-orienteret. Fabrikkens forhåbninger til Sukkerordningen af 1932 handlede om, at ordningen kunne være med til at tiltrække flere dyrkere og samtidig rette op på fabrikkens økonomi, hvorfor fabrikken indvilligede i tilslutningen til ordningen. Ved 1932-lovens vedtagelse i marts var alle tekniske detaljer dog ikke færdigbehandlet, og ved udmøntningen af lovens endelige bestemmelser i maj-juni 1932 viste det sig, at ministeriet nedskar fabrikkens importkvote betydeligt. Importbetingelserne overraskede fabrikken og betød, at produktionen formindskedes med ydertigere tab til følge¹⁰¹, hvilket i sidste ende sammen med fabrikkens i forvejen dårlige økonomiske situation betød, at De Danske Sukkerfabrikker kunne overtage fabrikken i 1934.¹⁰²

De Danske Sukkerfabrikker

De samvirkende Sukkerroedyrkerforeninger søgte at overbevise De Danske Sukkerfabrikker om, at en statslig ordning ville være det bedste for sukkerindustrien. De Danske Sukkerfabrikker tog i 1929-1930 officielt afstand fra sukkerordningerne af liberale ideologiske årsager, da virksomheden var bekymret for en statsovertagelse af sukkerindustrien med Socialdemokratiet ved regeringsmagten. Samtidig gav De Danske Sukkerfabrikker udtryk for, at fabrikkerne ville kunne opretholde sukkerproduktionen på trods af lave priser på verdensmarkedet. De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeningers taktik i forhandlingerne med De Danske Sukkerfabrikker var at stå stejlt på et krav om højere priser for roerne i de årlige topartsforhandlinger og på den måde vise politikerne, at fabrikkerne var usamarbejdsvillige.

De Danske Sukkerfabrikker anerkendte i løbet af 1930-1932, at de økonomiske problemer på det internationale sukkermarked var kritiske, hvorfor fabrikkerne også blev mildere stemt over for politisk intervention. De økonomiske og produktionsmæssige fordele ved en statslig ordning var måske også reelt større for virksomheden i og med, at De Danske Sukkerfabrikker fik sikret en fast og regelmæssig årlig indtægt, samtidig med at virksomheden i forbindelse med 1932-ordningen

blev hovedproducent af dansk sukker. Endelig satte 1932-ordningen økonomiske tommelskrue på sukkerfabrikken i Vestsjælland, som igen gav De Danske Sukkerfabrikker mulighed for at opkøbe den vestsjællandske fabrik, hvormed De Danske Sukkerfabrikker vandt terræn og blev en endnu større aktør i den danske sukkerindustri. Efter vedtagelsen af 1932-ordningen stod De Danske Sukkerfabrikker dermed som hovedproducent af dansk sukker, hvilket blev cementeret ved selskabets overtagelse af Sukkerfabriken Vestsjælland i 1934. Denne sidste begivenhed var næppe uvæsentlig med hensyn til De Danske Sukkerfabrikkers accept af 1932-ordningen.

De vestsjællandske sukkerroedyrkerforeningers rolle

Til den privatejede sukkerfabrik i Vestsjælland dannedes i 1912 en tilhørende dyrkerforening, som forhandlede med fabrikken om betaling for roerne. Dyrkerforeningen hed Vestsjælland Roedyrkerforening, og var ikke en del af De samvirkende danske Sukkerdyrkerforeninger. Forholdet mellem fabrikken og dyrkerforeningen havde i 1912-1928 været noget turbulent karakteriseret af frafaldne dyrkere og diverse konflikter mellem fabrik og dyrkerforening hovedsageligt betinget af fabrikkens betaling til dyrkerne. Fabrikken tilbød i 1927-1928 og igen i 1928-1929 Vestsjællands Roedyrkerforening, at dyrkerne gradvist kunne overtage fabrikken på andelsbasis. Dette afslog dyrkerforeningen konsekvent. Tilbuddet ville ellers have givet dyrkerforeningen mulighed for selv at gøre noget for at forbedre betalingsforholdene. Foreningens afvisning kunne tyde på, at dyrkerne vel var vidende om, at virksomheden var urentabel. Forholdet blev gradvis skærpet i årene 1929-1930. I 1929 afviste dyrkerforeningen fabrikkens priser, og fabrikken anså det for umuligt at betale mere. Ca. 400 af foreningens 1200 medlemmer udmeldte sig, herunder fire bestyrelsesmedlemmer, fordi de var uenige i dyrkerforeningens politik over for fabrikken. Disse gik sammen og oprettede Dyrkerforeningen af 1930. Det var de større sukkerroedyrkere som godser og proprietærgårde, der udtrådte af foreningen, hvilket udtrykte en interessekonflikt både ideologisk, men også dyrkningsmæssigt mellem de større landbrugsejendomme og bøndergårdene.¹⁰³

Vestsjælland Roedyrkerforening var tilhænger af de to sukkerordninger, medens holdningen hos Dyrkerforeningen af 1930 var noget mere uvis. Ud fra et økonomisk synspunkt kunne det forventes, at de vestsjællandske dyrkerforeninger også ønskede statsregulering af sukkerproduktionen.

Af De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeningers protokoller ses, at Vestsjællands Roedyrkerforening støttede en henvendelse til venstregeringen i januar 1929 i ønsket om en højere indtægt ved sukkerroedyrkingen.¹⁰⁴ Igen i december 1929 støttede den vestsjællandske forening De samvirkende Sukkerroedyrkerforeninger i endnu en henvendelse til staten.¹⁰⁵ Vestsjællands Roedyrkerforening undskyldte sig dog overfor De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger, idet de i sidste ende måtte fravælge at deltage i henvendelsen, da de vestsjællandske kontraktforhold med fabrikken endnu var uafklarede for 1930.

1930-ordningen gav nye forhåbninger for begge parter om at nærme sig en betaling for roerne, som var på højde med den, som De Danske Sukkerfabrikker betalte deres dyrkere.¹⁰⁶ ”Fabrikken Vestsjælland havde altid givet mindre for Roerne end De danske Sukkerfabrikker; hvis den havde givet det samme, vilde Dyrkerne have været meget tilfredse.”¹⁰⁷ Dette år betalte fabrikken 1,76 kr. pr. hkg., hvilket var betydeligt mere end både De Danske Sukkerfabrikker (1,45 kr.) og Nykøbing (1,26 kr.)¹⁰⁸ betalte deres dyrkere. Betydeligt nok fik denne pris ikke dyrkerne til at strømme til fabrikken.

Vestsjællands Roedyrkerforening og Sukkerfabriken Vestsjælland viste dog forhandlingsevne og samhørighed, da de sammen i februar 1932 enedes om en henvendelse til Rigsdagens Sukkerudvalg med forhåbninger om øget tilgang af dyrkere ved en statslig sukkerordning.

Organisationens og fabrikkens samlede henvendelse viser en stærk interesse i økonomisk hjælp, især for at øge dyrkning til fabrikken og dermed øge betalingerne for roerne.¹⁰⁹

Der var på ingen måde et tæt forhold imellem De samvirkende danske Sukkerodyrkerforeninger og Vestsjællands Roedyrkerforening, hvilket blev tydeliggjort, da De samvirkende danske Sukkerodyrkerforeninger i januar 1932 genoptog forhandlingerne med handelsministeren. Her så det ud til, at De samvirkende danske Sukkerodyrkerforeninger af Hauge havde fået besked om at tie overfor Vestsjællands Roedyrkerforening. ”Olsen, Vintersborg: Vi maa ikke til Vestsjællands Repræsentanter sige noget om Forhandlingerne med Handelsministeren.”¹¹⁰

Vestsjællands Roedyrkerforening var samtidig usikker på lovens praktiske anvendelse, hvilket var vigtigt for at kunne indgå i overenskomstforhandlinger med fabrikken. Ved et bestyrelsesmøde den 8. marts blev det vedtaget, at formanden gårdejer Frederik Olsen skulle forhøre sig hos De samvirkende danske Sukkerodyrkerforeninger og evt. hos Hauge om lovens betingelser. Hverken dyrkerforening eller fabrikken fik klar besked om de konkrete betingelser som 1932-loven udstak, men alligevel accepterede Sukkerfabriken Vestsjælland og den vestsjællandske dyrkerforening at være medvirkende til loven. Denne accept viste sig at blive umiddelbart skæbnesvanger for virksomheden, men ikke for dyrkerne.

Karle fra gården Ernstminde, en gård på 60 tdr. land på Vestlolland, kører roeffald fra Vesterborg Saftstation hjem til gården i 1935. Foto: Privateje.

De politiske partiers holdninger til statsreguleringen af sukkeret

I forbindelse med sukkerordningerne gjorde det politiske system sig i hovedsagen praktiske politiske overvejelser. I overvejelserne lå først og fremmest hensynet til landets beskæftigelsessituation sammen med den ideologiske holdning, at Danmark som nation i hovedsagen burde være produktionsmæssigt selvforsynende. De politiske partier blev i løbet af 1929-1932 i store træk også enige om, at en fortsat dansk sukkerproduktion var med til at aflaste landets problematiske valutaforhold og dermed var med til at opbløde krisens virkninger på det danske samfund, hvor en sikring af alsidigheden i den danske landbrugsproduktion blev vægtet politisk højt. Således ønskede mange politikere at forhindre en nedgang i sukkerroedyrkningen for at aflaste den danske husdyr- og kornproduktion. Økonomisk blev det også fra regeringens side pointeret, at sukkerroedyrkernes krav ikke var urealistiske, og at der var tale om billige ordninger. Ved 1932-ordningen blev det også påpeget, at pengene i systemet blev omfordelt og ikke uddelt.

For Socialdemokratiet var hovedpunktet gennem sukkerordningen at sikre hjælp til de arbejdsløse men også gennem partitaktiske manøvrer at sikre De Konservatives støtte til anden lovgivning indenfor velfærdsområdet. Indførelse af sukkerordningen var mest et konservativt ønske, fordi partiet ønskede at sikre partiet politisk støtte fra det sukkerroedyrkende storlandbrug. I forbindelse med sukkerordningerne tog De Konservative som en del af oppositionen en aktiv rolle i udformningen af kriseordninger til landbruget.¹¹¹

De radikales overvejelser var af praktisk politisk karakter, men partiet var mere forbeholden. I Det Radikales modstræbende tilslutning fandtes motivet om, at et større samarbejde mellem partierne ville kunne løfte det danske samfund ud af krisen, men hensynet til regeringssamarbejdet vejede især også til.

Venstre og Retsforbundet afviste at støtte sukkerordningerne. For deres vedkommende var der hovedsageligt tale om en ideologisk afvisning, da de mente, at statsindflydelsen i samfundet ville blive for vidtgående. I 1932 fik de to partiers ændringsforslag ingen konkret politisk betydning, men begge forslag havde en symbolsk betydning i og med, at partierne udviste en vis samarbejdsvilje. Hvilket for Venstres vedkommende var vigtigt, fordi partiet var truet af De Konservatives manglende politiske støtte, L.S.' højtlydende røster, men også af partiets bagland, der udviste manglende opbakning til Venstres partilinje i Rigsdagen. I 1932 havde Venstre på Lolland-Falster krævet en sukkerordning, og truede samtidig med udmeldelse af partiet.¹¹² Under et internt gruppemøde i midten af februar 1932 diskuteredes regeringens forslag til en sukkerordning samt Venstres eget forslag til en sådan. Formanden Madsen-Mygdal udtalte sig om partiets eget forslag som slutbemærkning på mødet: ”der er jo ikke tale om et Tilskud, men om hvorvidt man vil bevare sukkerroedyrkningen i Aar eller ikke. Et negativt Standpunkt vil næppe være politisk klogt.”¹¹³ Citatet fra 1932 viser at partiet er presset samt den Venstres samarbejdsvilje, men også ideologiske opblødningsfase, partiet var inde i.

Grunden til, at kriselovgivning på sukkerområdet var vigtigere i 1932 end i 1930 var, at krisen nu havde større gennemslagskraft på nationalt plan. Desuden kunne indførelse af Sukkerordningen i 1932 ses som en politisk anerkendelse af, at forholdene omkring den danske sukkerproduktion var blevet undervurderet tidligere. Endelig var Socialdemokratiet inde i en politisk overgangsperiode, hvor partiet omformede sig selv til at blive et folke- og regeringsparti, der ville bevise, at det kunne føre en fornuftig samfundspolitik.¹¹⁴ Selvom partiet i ministerprotokollerne understregede vigtigheden af at få gennemført hjælp til de arbejdsløse, kan sukkerordningen ses som et udtryk for politisk støtte til det hårdt kriseramte landbrug, men sukkerordningerne blev også et politisk middel til at spille Venstre og Konservative ud mod hinanden.

Tidligere erfaringer?

I forbindelse med indførelsen af sukkerordningerne findes umiddelbart ingen særlige overvejelser, der kan lede tilbage til statsadministrationens erfaringer fra verdenskrigen. Samtidig viser den politiske forskning omkring partiernes, og her særligt Socialdemokratiets holdning til kriselovgivningen, at der under 1930'ernes krise ikke fandtes overordnede planøkonomiske tanker i det danske Socialdemokrati.¹¹⁵ Sukkerroedyrkernes kilder viser, at det politiske arbejde vedr. sukkerordningerne nærmest har foregået fra år til år – i og med at Socialdemokratiet gentagne gange opfordrede dyrkerorganisationen til at komme igen næste år eller anbefalede at forsøge en erhvervspolitisk påvirkning i Rigsdagens øvrige partier.¹¹⁶

Det kan konkluderes, at alle partierne så vigtigheden af at gøre noget for den danske sukkerproduktion i 1932; dog med baggrund i forskellige politiske overvejelser. 1932-ordningen blev så succesfuld, at den sikrede fortsættelsen af den danske sukkerproduktion indtil 1972, hvor Danmark trådte ind i EF, hvorefter subsidierne til sukkerproduktionen fortsatte i et europæisk perspektiv.

Sammenfatning

De to sukkerordninger 1930 og 1932 er et udtryk for, hvordan en forholdsvis lille interesseorganisation, De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger sammen med regeringen og Det Konservative Folkeparti gik udenom partiet Venstre og landets to mest magtfulde korporative interesseorganisationer: Landbrugsraadet og Industrirådet. Men også statsadministrationen i form af Handelsministeriets Erhvervsudvalgs afvisende beretninger ses der gennem fingre med. På den måde blev der udformet en statslig reguleringsmekanisme til gavn for de danske sukkerroedyrkere, sukkerfabrikkerne, især De Danske Sukkerfabrikker, og arbejderne i sukkerproduktionens led.

Det kan påpeges, at selv om sukkerroedyrkernes organisation udførte et bevidst lobbyarbejde, skulle organisationen stadig hjælpes på vej af de politiske aktører, specielt af Hauge, Levinsen og Badse-Larsen, som adskillige gange opfordrede dyrkerne til at genoptage henvendelser både til Handelsministeriet, Folketingets Sukkerudvalg og Handelsministeriets Erhvervsudvalg.

Ligesom den øvrige forskning i 1930'ernes politik og statsintervention må artiklen her forholde sig til spørgsmålet om, hvorvidt tidligere administrative erfaringer fra tiden under Første Verdenskrig havde relevans for både sukkerroedyrkerne og politikerne samt embedsmændene i deres arbejde med at få indført en statsstøttet sukkerordning. Det havde været dyrkerorganisationens ønske, at staten skulle gribe ind i markedsbetingelserne allerede tidligt i 1929. Motivmæssigt findes der i kilderne ingen argumenter, der styrker forestillingen om, at sukkerroedyrkerne, fabrikkerne, politikere eller embedsmænd gjorde direkte brug af erfaringer med krigens reguleringsinstrumenter. At kæde indførelsen af sukkerordningerne direkte sammen med krigsreguleringen vil være gætværk. Dog passer dyrkernes henvendelse til Stauning-regeringen som fod i hose med partiets ideologiske ønske om en øget statslig indblanding i samfundet,¹¹⁷ samtidig med, at sukkerroedyrkerne måtte forventes at se tilbage på de regulerede forhold under krigen med længsel. Disse holdninger findes som sagt ikke formuleret i kilderne.

I en artikel om prisaftaleloven af 1931 påvises, at erhvervsorganisationerne og politikerne stod overfor hinanden i det erhvervspolitiske arbejde, hvor erhvervsorganisationerne så vidt muligt søgte at hindre politikernes udvidede lovarbejde indenfor erhvervenes arbejdsområder.¹¹⁸ I tilfældet med erhvervsorganisationen, De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger var det snarere omvendt, idet det var sukkerroedyrkernes erhvervsorganisation, der i videst muligt omfang søgte at påvirke politikerne til statsintervention.

Situationen var nok også speciel, fordi organisationen var en forholdsvis lille organisation, som på den måde var mindre fremtrædende i det erhvervspolitiske arbejde end de øvrige større landbrugsorganisationer. Desuden gik dyrkerne til regeringen allerede inden børskrakket i 1929, og langt inden verdenskrisen for alvor ramte Danmark. Andre organisationer som Industrirådet og Landbrugsraadet tog først i 1932 under indtryk af verdenskrisen fat på et samarbejde med Stauning-regeringen for at sikre statslig støtte til både industrien og landbruget som helhed. Sukkerroedyrkerne havde altså langt tidligere gjort deres stilling op i spørgsmålet om statens mere aktive rolle i samfundet. At sukkerdyrkerne var tidligt på færde skyldes det forhold, at sukkerroedyrkerne længe før verdenskrisen var økonomisk presset, og som sådan var ordningen af 1930 og 1932 et produkt af krisen i 1929, men også af en lang og dybere krise, der havde præget branchen i hen ved et årti. At verdenskrisen ramte Danmark var samtidig medvirkende til, at det lykkedes dyrkerne at få gennemført deres krav.

For at svare på, hvorfor de to sukkerordninger blev indført, må der først og fremmest ses på de politiske motiver. Sukkerordningerne stemte godt overens med regeringens og Socialdemokratiets overordnede landbrugs- og erhvervspolitiske målsætninger om større hjemlig produktion og større industrialisering for at sikre danske arbejdspladser samtidig med, at staten fik tildelt en større og mere aktiv rolle i samfundet. Socialdemokratiet var i disse år pragmatiske i deres politiske optræden netop for at vise partiets regeringsdygtighed, og sukkerordningerne var samtidig et udmærket politisk middel til at få gennemført andre politiske forlig specielt med Det Konservative Folkeparti, som havde travlt med at frigøre sig fra det liberale Venstre. De Konservative støttede igennem hele perioden sukkerroedyrkerne i deres krav formodentlig også for at sikre sig konservative stemmer. At Stauning og Hauge fra begyndelsen havde været positive overfor dyrkernes henvendelser, havde blot hjulpet sukkerroedyrkerne.

Et hovedpunkt for Socialdemokratiet (og Landarbejderforbundet) var også at sikre hjælp til de arbejdsløse, både gennem sukkerordningen og gennem partitaktiske overvejelser om at sikre De Konservatives støtte til lovgivning på arbejdsløshedsområdet, ved til gengæld at gennemføre sukkerordningen. Et andet politisk aspekt var beskæftigelsessituationen, hvor et Socialdemokratisk mål om at stoppe brugen af polsk og østeuropæisk arbejdskraft i dansk landbrug var højaktuelt, da der ved et stop for indførsel af udenlandsk arbejdskraft kunne skabes rum for, at disse arbejdspladser i stedet gik til danske landarbejdere.

Af økonomiske overvejelser vægtede partierne endvidere landets vanskelige valutaforhold specielt i 1932, hvor Danmark i lighed med England måtte forlade guldfoden. Valutabeholdningen ville ved evt. stop for dansk sukkerproduktion blive yderligere belastet, hvis der uden en sådan skulle importeres udenlandsk sukker, hvorfor selvforsyning af sukker blev vægtet højt politisk set. Desuden var et centralt økonomisk argument, at et evt. stop for eller nedgang i dansk sukkerproduktion ville betyde, at roedyrkerne blev tvunget til at omlægge avlen, hvilket igen ville betyde en merproduktion af de traditionelle landbrugsprodukter. En merproduktion ville skabe et øget prisfald på de traditionelle landbrugsprodukter yderligere specielt i eksportsammenhænge.

Med Loven om den midlertidige Sukkerordning af 1932 blev sukkerindustrien statskontrolleret, men den blev ikke overtaget ikke af staten, hvilket var Socialdemokratiets mål i 1911-1912. Nu fik staten i stedet kontrol med produktionen, ind- og udførsel, og ikke mindst priserne for såvel dyrkere, fabrikker og forbrugere. Dyrkerforeningen fik på sin side en økonomisk attraktiv ordning, men måtte som forhandlingspartner også være ansvarsbærende og forsvare ordningens udformning overfor såvel de enkelte landmænd som forbrugerne. Landarbejderforbundet fik mere ordnede forhold for deres medlemmer og endelig blev fabrikkerne sikret en stabil produktion uden egentlig at stå til ansvar for ordningen, og særligt må De Danske Sukkerfabrikker siges at stå som den store vinder efter ordningens vedtagelse.

Utrykte kilder

Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv (ABA)

Socialdemokratiets Arkiv 1873-1999 (arkivnr. 500)

Forhandlingsprotokoller 1918-1938 (A.II.7)

Landarbejderforbundet i Danmarks Arkiv

Protokol for Vestlollands Kredsorganisation 1918-1934 (707).

Danske Sukkerroedyrkere, Axelborg (DS)

De Samvirkende Danske Sukkerroedyrkerforeninger

Overbestyrelsens møde- og forhandlingsprotokoller 1902-1933

Erhvervsarkivet (EA)

Industrirådets arkiv (arkivnr. 6308)

Sukkerroer 1929-31

Sukkerordningen 1933-38

De Danske Sukkerfabrikkers/Daniscos arkiv (arkivnr. 1449)

Bestyrelsessager 1872-1949

Årsregnskabet og beretninger 1874-1969

Dagbøger-journaler 1897-1959

Kampagneberetninger 1928-1954

Historisk materiale vedr. DDS 1872-1946

Koncessioner og kalkulationer 1932-1949

Folketingets Bibliotek og Arkiv (FBA)

Næringsvæsen (nr. 44, bilag 1, bind 1, 1918-1956)

1931-32 (sagnr. 20-28).

1932-33 (sagnr. 30).

Forhandlingsprotokol for Finansudvalgt 1929-30, s. 81, 87.

Forhandlingsprotokol for Finansudvalget 1930-31, s. 43, 77, 94.

Museum Lolland-Falster (MLF)

Nykøbing Sukkerfabrik (MLF01451A0000001)

Beretninger fra generalforsamling 1918-1934

Protokoller fra Sukkerfabriken Nykøbing Limiteret- Repræsentantskabet 1914-1947

Rigsarkivet (RA)

Handelsministeriets Ujournaliserede Arkiv 1908-1977

Sukkerordning 1933-39 (nr. 43).

Forarbejder til sukkerordningen 1921-32 (nr. 134).

Sukkerordningen 1932-56 (nr. 134a)

De danske Sukkerfabrikker, 1932-33 (nr. 134e)

Nykøbing Limiteret, 1932-33 (nr. 134f)

Det Radikale Venstres Arkiv (arkivnr. 11.003)

Landstingsgruppen 1903-1959 (I1)

Folketingsgruppen 1903-1959 (I2)

Landsmøder 1903-1959 (C)

Det Konservative Folkepartis Arkiv (arkivnr. 11.002)
Forretningsudvalg og hovedbestyrelse 1885-1941 (pakkenr. AI)
Repræsentantskab og landsråd 1885-1938 (pakkenr. AII)
Folketingsgruppen 1916-1933 (pakkenr. AIII)
Fællesgruppen 1916-1938 (pakkenr. AV)

Danmarks Liberale Parti Venstres Arkiv (arkivnr. 11.005)
Venstres Landsorganisation 1919-1956 (II)
Venstre på Rigsdagen 1910-1954 (IV)
Fællesbestyrelsen 1929-1955
Landstingets Venstre – forhandlingsprotokoller 1913-1937

Danmarks Retsforbund (arkivnr. 11.001)
Sager vedr. styremøder 1930-1963 (1112)
Landsmøder (115)
Oversigter over Rigsdagsarbejdet (112)

Sorøgnens Landboforening – Lokalhistorisk Arkiv Stenlille
Vestsjællands Roedyrkerforening
Vestsjællands Roedyrkerforenings protokoller 1912-1998

Roedyrkerforening af 1930
Protokol for Roedyrkerforeningen af 1930 1930-1934

Litteratur

Andersen, Steen og Kurt Jacobsen: ”Fra åben til reguleret økonomi – Foss, Rode og Den overordentlige Kommission”, *Økonomi og Politik*, (82:3), 2009, s.15-28.

Andersen, Peter Ramskov: *Vildskab over landet. Landbrugernes Sammenslutning. En protestbevægelse i landbruget 1930-45*. Ph.d.-afhandling, Odense, 1996.

Aagaard, Frode: *Venstres historie*. Liberalt Oplysningsforbund, 1949.

Beretning afgivet at Landbokommissionen at 1931. 1. Bd., København, 1934.

Beretning om De Samvirkende danske Husmandsforeningers virksomhed 1930-1932. Slagelse 1932.

Bertolt Oluf m.fl.: *En bygning vi rejser*. 1-3. 1954-55.

Bjerke, Kjeld m.fl.: *Dansk Landbrug fra 1880-1938*. 1939.

Bjørn, Claus: *Danske Sukkerroedyrkere i 100 år - 1902-2002*. 2002.

Boje, Per: *Dansk industri efter 1870. 5: Ledere, ledelse og organisation*. Odense, 1997.

Bonow, Mauritz: *Staten och Jordbrukskrisen*. Stockholm, 1935.

Boyhus, Else-Marie (red.): *Sukkerfabriken Nykøbing 1884-1984*. Nykøbing, 1984.

Bramsnæs, C.V.: *Erindringer*. 1965.

Brogaard, Per: *Landbrugernes Sammenslutning*. Aarhus, 1965.

Buur, Lene Tønder: *Sukkerordningerne 1930 og 1932 - En analyse af en politisk beslutningsproces i samspil med erhvervsorganisatoriske kræfter*. Kandidatspeciale ved Syddansk Universitet, 2003.

Christiansen, Hans, C.: *Dansk Importhandel og Indførelsesrestriktionerne, Skrifter fra institutter og studiekredse*. København, 1938.

Christiansen, Rud.: *Krisetidens ordninger*. 1939.

Christmas-Møller, Wilhelm: *Christmas - 1920-36 I*. 1993.

Det Landøkonomiske Driftsbureau: *25 Aars Undersøgelser over Landbrugets Driftsforhold - 1918-1943*. 1943.

Drachmann, Povl og Estrup, L.: *Aktieselskabet De danske Sukkerfabrikker 1872-1922*. København, 1922.

Dybdal, Vagn m.fl.: *Krise i Danmark. Strukturændringer og krisepolitik i 1930'erne*. 1975.

Elmquist Jørgensen, Kasper: *Studier i samspillet mellem stat og erhvervsliv i Danmark under 1. verdenskrig*. CBS/Handelshøjskolen i København, Ph.d.-serie 35. 2005.

Fink, Jørgen: "Industrirådet", *Erhvervshistorisk Årbog 1992*, Meddelelser fra Erhvervsarkivet 42, s. 183-208.

Forslag til Ophjælperingen af Landbrugets Rentabilitet. Landbrugernes Sammenslutning, 1933.

Grelle, Henning: *Tag Parti - Landarbejderforbundet og arbejderbevægelsen 1906-1917, Arbejderbevægelsens Historie*, 1982.

Grelle, Henning: *Arbejdsmandens historie i 100 år. 4: Gårdmand, land- og skovbrug*. 1986.

Grelle, Henning: *Thorvald Stauning – demokrati eller kaos*. 2008.

Halland, Villiam: *Statsmonopolisering af sukkerfabrikation, Komitéen til belysning af statsmonopoler*. Serie A, Nr. 4, København, 1923.

Hansen, Ad.: *De Danske Sukkerfabrikkers historie 1872-1946*. Særudgivelse, 1946.

Hansen, Johannes: *Hovedtræk af Industriraadets historie 1910-1935*, Industrirådet, 1935.

Hansen, Karin og Lars Thorpe: *Socialdemokratiet og krisen i 30'erne*. Århus, 1977.

Hansen, K. (red.): *Det danske Landbrugs Historie. 1-2 og 5*. 1925-1945.

Hansen, Svend Aage: *Økonomisk vækst i Danmark. 2*. København, 1974.

Hassing-Jørgensen, J.: *Om banker og revision. J. Hassing-Jørgensens erindringer*. Erhvervshistorisk årbog 1981, Meddelelser fra Erhvervsarkivet 31, Århus, 1982.

Helby, Peter: *Erhvervsorganisationerne i 30'ernes udenrigsøkonomiske regulering*. Roskilde, 1981.

Helmer Pedersen, Erik: *Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919-33*. Landbohistoriske Skrifter, København, 1979.

Helmer Pedersen, Erik: "Sukkerroer og egnspolitik." I Feldbæk, Ole (red.) og Erik Lund, *Presse og historie - Festskrift til Niels Thomsen*, Odense, 1990, s. 147-61.

Helmer Pedersen, Erik (red.): *Landbosamfundet og Danmarkshistorien - Landboforeninger i 200 år*. De danske Landboforeninger, 1993.

Helmer Pedersen, Erik, "Landbrugskrisen, L.S. og Christiansborgpolitikken 1930-33." *Bol og By* (1994:2), København, s. 845.

Henriksen, Bo B.: *Industrien og staten under importreguleringen – En undersøgelse af Industrirådets holdning til staten og importreguleringen 1932-1937*. Kandidatspeciale ved Det humanistiske fakultet, Københavns Universitet, 2009.

Hertel, A.: *L.S.*. 1934.

Hummel-Gumælius, Torsten: *Ett sött sekel - Betodlarna 1907-2007*. Betodlarna, 2007.

Industriberetningen 1928-1933. 1928-1933.

Jensen, H., E. Rasmussen og F.W. Wendt: *Den danske Rigsdag 1849-1949 2*. 1951.

Johansen, H.C.: *Dansk industri efter 1870. 1: Industriens vækst og vilkår 1870-1973*. Odense, 1988.

Hyldtoft, Ole: "Industrien og staten i 1930erne. Industrirådets ændrede rolle og politik under 30ernes krise." *Økonomi og Politik*, 1980 (54:2).

Ibsen, Flemming og Henning Jørgensen: *Fagbevægelse og stat. 2*. Ålborg, 1978.

Johansen, H.C. og Søren Mørch (red.): *Danmarks historie. 9: Dansk økonomisk statistik 1814-1980*, 1985.

Just, Flemming m.fl.: *Samspeilet mellem staten, landbrugsorganisationerne og landbrugskooperationen*. 1984.

Just, Flemming: *Landbruget, staten og eksporten 1930-1950*. 1992.

Just, Flemming og Carsten Daubjerg: "Internationaliseringen af landbrugsforvaltningen." I Marcus, Martin (red.) og Karsten Ronit: *Internationalisering af den offentlige forvaltning i Danmark. Forandring og kontinuitet*, Århus, 2003, s. 128-158.

Kaarsted, Tage: *De danske ministerier 1929-1953*. København, 1977.

Kaarsted, Tage: *Landbrugsminister Henrik Hauch – Erindringer*. Jysk Selskab for Historie, 1978.

Kaarsted, Tage: *Ministtermødeprotokol 1929-33*, Aarhus 1981.

Kaarsted, Tage: "Handelsminister C.N. Hauges optegnelser", *Historie. Jyske Samlinger*, Ny række XVI, 1985-87, s. 357-406.

Kaarsted, Tage (red. Olaf Olsen): *Politikkens og Gyldendals Danmarkshistorie. 13*. 1991.

Kaufeldt, Carl: *Sukkerfabriken Nykøbing 1884-1959*. Nykøbing Falster, 1959.

- Knudsen, Tim (red.): *Dansk Forvaltningshistorie. 2: Folkestyrets Forvaltning fra 1901-1953*. 2000.
- Kolding, Kristian: *Danmarks Retsforbund*. Aabenraa, 1958.
- Kolding, Kristian: *Jorden og Folket*. 1948.
- Kraft, Ole Bjørn: *En konservativ politikers erindringer 1926-1945*. 1971.
- Landbrugsstatistik 1900-1965 1. Statistiske Undersøgelser, nr. 22, Danmarks Statistik, København, 1968.
- Laursen, Johs.: "Landbrugsordninger i Sverige og Norge", *Tidsskrift for landøkonomi*, 1940, s. 336-357, 405-416.
- Lidegaard, Bo: *Kampen om Danmark 1933-1945*, København, 2005.
- Læs og døm - Oplysninger om Grænsetvisten mellem Dansk Arbejdsmands Forbund og Landarbejderforbundet*. Dansk Arbejdsmandsforbund, 1933.
- Monrad, J. H.: *Et land bygges op*. 1970.
- Morell, Mats: *Det svenska jordbrukets historia. 2: Jordbruket i industrisamhället 1870-1945*. 2001.
- Myrdal, Janken og Mats Morell (red.): *The agrarian history of Sweden 4000 BC to AD 2000*. Lund, 2011.
- Mørch, Søren (red.): *Danmarks historie 1914-45. 7*. Ved A.E. Christensen, 1988.
- Mølgaard, Aage: *Sukkerroer i Vestsjælland*. 1998.
- Nellemann, George: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere - et studie af landarbejderindvandringen 1893-1929 og indvandrerne integration i det danske samfund i to generationer*. Nationalmuseet, 1981.
- Nissen, Mogens Rostgaard: "Det nationale kompromis - Kanslergadeforliget i 1933." *Landbohistorisk Tidsskrift*, 2010;1, s. 50-77.
- Nordisk Historikermøde 1974: *Kriser och krispolitik i Norden under mellemkrigstiden*. 1974.
- Normann, Henning: *Landbrugets priser 1900-1957*. Det statistiske departement, København, 1958.
- Olsen, Erling: *Danmarks økonomiske historie siden 1750. 1*. København, 1961.
- Olsen, Erling og Erik Hoffmeyer: *Dansk pengehistorie 1914-1960. 2*. Danmarks Nationalbank, 1968.
- Organisationsforholdene paa Landet - Fortrolige Oplysninger til Landarbejderforbundets Medlemmer*. Landarbejderforbundet, 1933.
- Pedersen, Jan: *Danmarks økonomiske Historie 1910-1960*, 2010.
- Pedersen, Jørgen: *Economic conditions in Denmark after 1922*. Institute of economics and history, Copenhagen, 1931.

Pedersen, Jørgen: *En undersøgelse af indtægtssvingningerne i landbruget i perioden 1922-36 og dens indflydelse på andre erhverv*. Studier fra Aarhus Universitets Økonomiske institut, Nr. 2, 1938.

Petersen, Jørn Henrik, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.): *Dansk Velfærdshistorie. 2: Mellem skøn og ret 1898-1933*. Syddansk Universitetsforlag, 2011.

Petersen, Jørn Henrik, Klaus Petersen, Niels Finn Christiansen (red.): *Dansk Velfærdshistorie. 3: Velfærdsstaten i støbeskeen 1933-1956*. Syddansk Universitetsforlag, 2012.

Philip, Kjeld: *Den danske Kriselovgivning*. Studier fra Aarhus Universitets Økonomiske Institut, Nr. 3, 1939.

Protokol for Landarbejderforbundet i Danmark - kongres 1929, Kbh., 1929.

Protokol for Landarbejderforbundet i Danmark - kongres 1931, Kbh., 1931.

Protokol for Landarbejderforbundet i Danmark - kongres 1934, Kbh., 1934.

Rasmussen, Erik og Roar Skovmand. *Det radikale Venstre 1905-55*. 1955.

Rasmussen, Erik: *Politikens Danmarkshistorie. 13: Velfærdsstaten på vej 1913-39*. 1965.

Rigsdagstidende (RT) 82. ord. saml. 1929-30: *Forhandlinger i Folketinget II. 1929-1930*.

Rigsdagstidende (RT) 82. ord. saml. 1929-30: *Forhandlinger i Landstinget. 1929-1930*.

Rigsdagstidende (RT) 82. ord. saml. 1929-30: *Tillæg B. 1929-1930*.

Rigsdagstidende (RT) 83. ord. saml. 1930-31: *Forhandlinger i Folketinget III. 1930-31*.

Rigsdagstidende (RT) 83. ord. saml. 1930-31: *Forhandlinger i Landstinget. 1930-31*.

Rigsdagstidende (RT) 83. ord. saml. 1930-31: *Tillæg A, 1. 1930-31*.

Rigsdagstidende (RT) 84. ord. saml. 1931-32: *Forhandlinger i Folketinget II. 1931-32*.

Rigsdagstidende (RT) 84. ord. saml. 1931-32: *Forhandlinger i Landstinget. 1931-32*.

Rigsdagstidende (RT) 84. ord. saml. 1931-32: *Tillæg A, 2. 1931-32*.

Rigsdagstidende (RT) 84. ord. saml. 1931-32: *Tillæg B. 1931-32*.

Rigsdagens Aarbog 1929-1933. 1929-1933.

Skrubbeltrang, Fridlev: *Den danske Husmandsbevægelse*. 1943.

Socialdemokratiets Haandbog. Rigsdagssamlingen 1929-30, 1930-31, 1931-32, 1932-33, 1929-1933.

Sveistrup & Willerslev: *Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie*. Institut for Historie og samfundsøkonomi, 1945.

Thomsen, Birgit Nüchel: "Erhvervene og prisaftaleloven af 1931." *Festskrift til Vagn Dybdahl, Erhvervshistorisk Årbog 36*, 1986, s. 393-411.

Thomsen, Birgit Nüchel (red.): *Samspelet mellem organisationer og stat*. Administrationshistoriske Studier nr. 13, Rigsarkivet, 1987.

Thomsen, Niels. *Dansk industri efter 1870. 3: Industri, Stat og Samfund 1870-1939*. Odense, 1991.

Topp, Niels Henrik: *De finanspolitiske ideer i Danmark 1930-45*. Københavns Universitets økonomiske studier, Studier nr. 30, Jurist- og Økonomiforbundets Forlag, 1986.

Topp, Niels Henrik: *Unemployment and Demand Management in Denmark in the 1930s*. Institut for Statskundskab, Arbejdsrapport, 1994/10.

Vigen, Anders: "Rigsdagen og erhvervsorganisationerne", i *Den danske Rigsdag III*, s.389-526, 1950.

Warning, Jens: *Industri eller Landbrug*. København, 1935.

Winding, Kjeld. *Konservatismen i Danmark*. 1946.

Winther, Jens. *Fra krise til krig*. 1966.

Noter

¹ For en grundigere undersøgelse af øvrige aktørers rolle i samtiden se Buur: *Sukkerordningerne 1930 og 1932*.

² Bl.a. Kjeld Philip, Jørgen Pedersen, Erling Olsen, Vagn Dybdal m.fl., Erik Helmer Pedersen, Tage Kaarsted, Birgit N. Thomsen, Niels Thomsen, Flemming Just og Henning Grelle. Se litteraturfortegnelsen.

³ Se fx Kaarsted (red. O. Olsen): *Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie, 13: Krise og krig 1925-1950*, s.81, Petersen m.fl.: *Dansk Velfærdshistorie, 3: Velfærdsstaten i støbeskeen 1933-1956*, s. 38.

⁴ Foreningens årsberetning foreligger desværre ikke for alle år. Før 1934, men også i adskillige af de følgende år, aflægger formanden beretning uden skriftligt referat. Derfor mangler informationer om kerneområder, fx vedr. indførelsen af sukkerordningerne.

⁵ I Socialdemokratiets forhandlingsprotokoller er der "huller" i referaterne fx mellem d. 12. december 1929 til d. 15. april 1930 og mellem d. 8. december 1931 til d. 10. marts 1932, datoer der ligger uden for de to sukkerordningers vedtagelse. For Det radikale Venstre er der også i folketingsgruppens protokol et "hul" i referaterne, fra den d. 17. oktober 1928 til den d. 22. marts 1932, hvorfor sukkerordningerne ikke nævnes.

⁶ Dog giver også Socialdemokratiets Haandbog et solidt overblik over partiets politik indenfor udvalgte emner. Indholdsværdien omkring sukkerordningerne er god, der er gode beskrivelser af partiets politiske ståsted i forhold til ordningerne, som dog i høj grad er præget af agitatoriske vendinger. Håndbogen kan dermed bruges til at vise Socialdemokratiets officielle motiver til at indføre sukkerordningerne.

⁷ Af andre politiske kilder er der benyttet politiske erindringer, først og fremmest Bramsnæs', Hauchs, og Ole Bjørn Krafts. Disse behandler som sådan ikke sukkerordningerne, men kan bruges som en indføring til den overordnede politiske situation.

⁸ Størstedelen af kilderne består af Handelsministeriets tilsyn med 1932-ordningen hos fabrikkerne, detailhandlen m.m.. For 1931 foreligger der en rapport, der vægter meningene for og imod indførelse af en sukkerordning uden for finansloven. Denne rapport stammer fra Handelsministeriets Erhvervsudvalg og belyser statsadministrationens syn på krisehjælp til sukkerroedyrkerne. Desuden findes i arkivet *Beretning afgivet af Landbokommissionen af 1931*. I dec. 1931 nedsættes et udvalg, hvis opgave var at finde nye veje til at afhjælpe landbrugets kritesituation. Forholdene for sukkerindustrien undersøges i januar 1932 på baggrund af, at Handelsministeriet havde henvendt sig til kommissionen. Både Handelsministeriets henvendelse og kommissionens udtalelse er refereret, og således også flertallets anbefaling af en støtte til sukkerroedyrkerne og mindretallets afvisning. Se: *Beretning afgivet af Landbokommissionen af 1931, 1931-1932*, s. 2-14 og s. 19ff.

⁹ Nogle arkiver ligger stadig på fabrikkerne (fx det nuværende Nordic Sugar, Nykøbing F.), mens andre, fx resterne af Maribo sukkerfabriks arkiv, er indleveret til Danmarks Sukkermuseum i Nakskov. De Danske Sukkerfabrikkers centrale arkiv befinder sig dog på Erhvervsarkivet i Aarhus.

¹⁰ Dansk Industrieretning består af årlige beretninger fra forskellige industrigrene som er medlem af industriforeningen i København. Afsnittet omhandlende sukkerindustrien består først af en generel beskrivelse af forholdene på sukkermarkedet og dernæst gengivelser af årsberetninger fra De Danske Sukkerfabrikker, *Sukkerfabriken Vestsjælland*, og efter 1930 findes også *Sukkerfabriken Nykøbings* årsberetninger. De økonomiske og politiske forhold ved sukkerproduktionen beskrives således fra fabrikernes vinkel.

¹¹ I Industrirådets arkiv befinder der sig to pakker om sukkerroer 1927-32 og sukkeranordningen 1933-38. Den første arkivpakke er den mest interessante da den omhandler optakten til de to sukkerordninger, samtidig med at pakken indeholder indberetninger vedr. andre europæiske landes statsstøtteordninger inden for sukkerproduktionen. I denne pakke ligger kopier af mødereferater, der er noteret ”udvalgsmøde” uden videre angivelse. Efter nærmere undersøgelse viser det sig dog, at der er tale om referater fra Handelsministeriets Erhvervsudvalg, og deres holdninger og beretninger vedr. spørgsmålet om statslig støtte til sukkerroedyrkingen, hvilket viser at Industrirådets holdning til sukkerordningerne er vanskeligere at afdække med dette kildemateriale.

¹² For yderligere analyse af disse se Buur: *Sukkerordningerne 1930 og 1932*.

¹³ I Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv findes kilder fra en håndfuld kredsorganisationer, deriblandt Vestlollandskredsen, roearbejderne nævnes adskillige gange, men omtale af forhandlinger med dyrkerforeningen og fabrikkerne nævnes ikke. Desuden findes Landarbejderbladet for Sjælland, Fyn og Jylland, informationer om forbundets holdning til sukkerordningerne findes her kun i mindre omfang.

¹⁴ Halland: *Statsmonopolisering af sukkerfabrikation*, s. 64f og H.C. Johansen; *Dansk industri efter 1870: 1: Industriens vækst og vilkår 1870-1973*, s. 98f.

¹⁵ Svestrup & Willerslev: *Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie*, s. 294.

¹⁶ Mølgaard: *Sukkerroer i Vestsjælland*, s. 118ff.

¹⁷ Et andet moment var, at især rørsukkerproducenterne i ly af Europas krig kunne modernisere og udvide sukkerproduktionen. Men også De Danske Sukkerfabrikker moderniserede deres anlæg.

¹⁸ Helmer Pedersen: *Sukkerroer og egnspolitik*, 1990, s. 148.

¹⁹ Svestrup & Willerslev: *Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie*, tabel 185, s. 328 og tabel 186, s. 330.

²⁰ Dansk Biografisk Leksikon. Hauge var dog ikke medvirkende til lovforslaget 1911-1912, da han i disse år ikke var repræsenteret i folketinget.

²¹ RT, Betænkning til finansloven 05.03.1930, Tillæg B, sp. 871 og Svestrup & Willerslev: *Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie*, s. 324

²² For lovens præcise ordlyd se RT, 1931-32, Tillæg A, 2, sp. 58310.

²³ Ved salg til denne pris tildeles overskuddet til først fabrikkerne til et beløb svarende til 5 % af aktiekapitalen, hvorefter dyrkerne blev tildelt 55 %, fabrikkerne dernæst 1 % af aktiekapitalen og evt. overskud herefter tilfaldt dyrkerne.

²⁴ RT, 1931-32, Tillæg A, 2, sp. 5831ff.

²⁵ I 1933 hævdes afgiften, hvorved statens indtægter på sukkerordningerne blev forøget. Christiansen: *Krisetidens ordninger*, s. 28

²⁶ S.A. Hansen: *Økonomisk vækst i Danmark*, 2, E. Olsen: *Danmarks økonomiske historie siden 1750, 1*, og Dybdal m.fl.: *Krise i Danmark*.

²⁷ Se herom Kaarsted: *Politikkens og Gyldendals Danmarkshistorie*, 13, s.81. Her ses meget positivt på forliget, hvor f.eks. E. Rasmussen: *Politikkens Danmarks Historie*, 13, s. 409f fremhæver Christmas-Møllers taktiske manøvrer, der befæster hans førerposition i Det Konservative Folkeparti.

²⁸ Dybdal m.fl.: *Krise i Danmark*, s. 126ff.

²⁹ Pedersen, *Danmarks økonomiske historie 1910-1960*, s. 134.

³⁰ Se fx Andersen: *Vildskab over landet. Landbrugernes Sammenslutning. En protestbevægelse i landbruget 1930-1945* og Brogaard: *Landbrugernes Sammenslutning*.

³¹ *Landbohistorisk Tidsskrift*, 2010: 1. Nissen: Det nationale kompromis – Kanslergadeforliget i 1933, s. 70-71.

³² Bertolt: *En bygning vi rejser*, 2, s. 181.

³³ Petersen m.fl.: *Dansk Velfærdshistorie*, 2: *Mellem skøn og ret 1898-1933*, s. 70-71.

³⁴ Winther: *Fra krise til krig*, s. 20, Wendt m.fl.: *Den danske Rigsdag 1849-1949*, 2, s. 509 og *Gyldendals Danmarks historie*, 7, s.259.

³⁵ Just: *Landbruget, staten og eksporten*, s. 45ff og s. 79f.

³⁶ Dybdal, m.fl.: *Krise i Danmark*, s. 201.

³⁷ Kaarsted: *De danske ministerier 1929-1953*, s. 28f, N. Thomsen, *Dansk industri efter 1870. 3: Industri, Stat og Samfund 1870-1939*. s. 319f, *Landbohistorisk Tidsskrift*, 2010: 1. Nissen: Det nationale kompromis – Kanslergadeforliget i 1933, s. 52ff samt Pedersen: *Danmarks økonomiske historie 1910-1960*, s. 135 og 400-401.

³⁸ Petersen m.fl.: *Dansk Velfærdshistorie, 2: Mellem skøn og ret 1898-1933*, s. 80-81.

³⁹ Bjørn: *Danske Sukkerroedyrkere i 100 år*. Bjørn beskriver ikke foreningens organisationsforhold, pga. at organisationsforholdene er svært bestemmelige. Ovenstående er udledt af overbestyrelsens forhandlingsprotokoller.

⁴⁰ Fra 1927-1938 medvirkede en repræsentant for de jyske dyrkere i Kolding i samvirksomhedens møder - dog uden stemmeret, da denne lokalforening ikke betalte kontingent til samvirksomheden.

⁴¹ I 1933 var det landbrug på mere end 120 ha., der havde den største roeproduktion set i forhold til det samlede landbrugsareal. Se *Landbrugsstatistik 1900-1965*, tabel 100, s. 170.

⁴² RT, 1931-32, Tillæg A,2, sp. 5837f: Bilag I til 1932-ordningen.

⁴³ Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919-33*, s. 70.

⁴⁴ Først fra gården Mariendal i Skamby og senere fra gården Vigelsøgård i Otterup på Fyn, Bjørn: *Danske Sukkerroedyrkere i 100 år*, s. 149.

⁴⁵ Fx Landstingsmedlem Christian Sonne (kons.), formand fra 1916-19, folketingsmedlem F. W. Larsen-Badse (kons.), formand i 1921-1922.

⁴⁶ M.h.t. forhandlingerne med De Danske Sukkerfabrikker, var kontraktforholdene endnu ikke i disse år bundet således, at en dyrker var tvunget til at have medlemskab hos en dyrkerforening for at levere sukkerroer til fabrikkerne. Det betød at under de såkaldte overenskomstforhandlinger mellem De Danske Sukkerfabrikker og De samv.

Sukkerroedyrkerforeninger, kunne De Danske Sukkerfabrikker true med at give dyrkningen fri, medens dyrkerne på den anden side kunne true med at stoppe for dyrkning.

⁴⁷ *Dansk Biografisk Leksikon*: Som medlem af landbokommissionen af 1931 mente J. Kyed at enkelte landbrugsordninger som sukker- og kartoffelmelsordningerne ikke kunne stå alene, men at man politisk også måtte gennemføre reguleringer til gavn for landmænd landet over uanset deres produktion. En holdning som stod i kontrast til Venstres officielle ultraliberale ideologi.

⁴⁸ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 06.12.1929. På Møns Lokalhistoriske Arkiv mangler lokalforeningens protokol for årene 1922-1937 desværre.

⁴⁹ Sveistrup & Willerslev: *Den danske Sukkerhandels og Sukkerproduktions Historie*, s. 299 om den svenske reguleringspolitik se også Bonow: *Staten och Jordbrukskrisen*.

⁵⁰ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 30.01.1929. Der er tale om Tjekkoslovakiet, Tyskland samt et forslag i Sverige.

⁵¹ Gumælius, *Ett sött sekel*, s. 38-41 og *Tidsskrift for landøkonomi*, 1940. Laursen, Johs.: ”Landbrugsordninger i Sverige og Norge”, s. 411-412.

⁵² DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 30.01.1929.

⁵³ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 09.02.1929.

⁵⁴ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 09.02.1929.

⁵⁵ EA, Industrirådets arkiv: Betænkning fra Handelsministeriets Erhvervsudvalg 05.04.1929

⁵⁶ Det må påpeges, at selv om landbruget med Høgsbro-Holm var repræsenteret i Handelsministeriets Erhvervsudvalg, har Helmer Pedersen i sin disputats *Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan* påvist, at hans sympati lå hos husdyrbruget, hvis holdninger var enslydende med partiet Venstres.

⁵⁷ EA, Industrirådets arkiv: Sukkerroer 1929-1931, Udvalgets Møde 14.03.1929.

⁵⁸ RA, Handelsministeriets ujournaliserede arkiv: Nr. 134: Forarbejder til Sukkerordningen 1921-1932.+ Nr. 134a: Sukkerordningen 1932-56. 5) Spørgsmaalet om Tilskud til Sukkerroedyrkning for Aaret 1931/1932, s. 3f.

⁵⁹ Pedersen: *Danmarks økonomiske historie 1910-1960*, s. 392ff.

⁶⁰ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 30.09.1929.

⁶¹ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 04.04.1929.

⁶² DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 30.09.1929.

⁶³ G. Nellemann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, s. 118ff.

⁶⁴ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 30.01.1929.

⁶⁵ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 21.12.1929.

⁶⁶ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 28.02.1930.

⁶⁷ RT, Forhandlinger i Folketinget II, 1929-30, sp. 5978.

⁶⁸ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 28.02.1930.

⁶⁹ RT, 1930-31, Tillæg B, Betænkning over Forslag til Finanslov for Finansaaret fra 1. April 1930 til 31. Marts 1931, sp. 1817-1822.

⁷⁰ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 25.03.1930.

⁷¹ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 17.12.1930.

- ⁷² DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 07.01.1931 og EA, Industrirådets arkiv: Handelsministeriets Erhvervsudvalgs møde 24.01.1931.
- ⁷³ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 30.01.1932.
- ⁷⁴ EA, Industrirådets arkiv: Handelsministeriets Erhvervsudvalgs møde 14.03.1929 og RT: Forhandlinger i Landstinget 1929-1930 Sp. 1215.
- ⁷⁵ I Folketinget er det Clausager og Kyed der varetager Venstres holdninger, medens det i Landstinget er H.C. Andersen der taler på Venstres vegne. Punkterne opstilles i RT, Forhandlinger i Folketinget II, 1931-32, sp. 3176.
- ⁷⁶ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 17.12.1930
- ⁷⁷ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 29.04.1929.
- ⁷⁸ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 30.09.1930.
- ⁷⁹ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 27.02.1931.
- ⁸⁰ Brogaard: *Landbrugernes Sammenslutning*, s. 29f, Sehested får stor indflydelse på organisationens arbejde, selvom han kun er menigt medlem.
- ⁸¹ Brogaard: *Landbrugernes Sammenslutning*, s. 12 og 17, Moesgaard-Kjeldsen er LS-pioner på Lolland og lægger et stort arbejde i at øge organisationens udbredelse og holdninger på Lolland. En grund til at L.S. udbredelse på Lolland-Falster sker relativt tidligt i aug-sept. 1931.
- ⁸² Forslag til Ophjælpning af Landbrugets Rentabilitet, 1933, s. 34ff
- ⁸³ I Ramskov, *Vildskab over landet. Landbrugernes Sammenslutning. En protestbevægelse i landbruget 1930-45*, s. 65-76 vises, at er det andre organisationer end sukkerroedyrkerforeningen, som LS forholder sig til og søger at yde indflydelse på.
- ⁸⁴ Bjørn, *Danske Sukkerroedyrkere i 100 år*, s.150: Moesgaard-Kjeldsen er overbestyrelsesmedlem 1902, 1904-1910 og 1916-1918
- ⁸⁵ Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919-33*, s. 513-514.
- ⁸⁶ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 07.01.1932.
- ⁸⁷ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 30.01.1929 og 30.09.1930.
- ⁸⁸ Det konservative folketingsmedlem Chr. Sonne varetog som medlem af Landbrugsraadet (medlem 1919-1933 og medlem af præsidiet fra 1925) industriens interesser, men talte i kilderne ikke sukkerroedyrkernes sag, på trods af, at han havde været formand for De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger.
- ⁸⁹ Helmer Pedersen: *Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919-33*, Se bl.a. s. 326, 397, 517 samt s. 523 (om Høgsbro Holms afvisning af Landbrugsraadets støtte til sukkerroedyrkerne).
- ⁹⁰ Kilderne er meget begrænsede i forhold til samspillet mellem Landbrugsraadet og sukkerroedyrkerne, hvilket viser at Landbrugsraadet var uinteresserede i sukkerroedyrkernes sag, samt igen viser at roedyrkerne havde svært ved at få de øvrige landbrugsorganisationer og partiet Venstre i tale.
- ⁹¹ *Beretning om De samv. Husmandsforeningers virksomhed*, s.66f.
- ⁹² RT: Forhandlinger i Folketinget II, 1929-1930, sp. 6015ff.
- ⁹³ Hyldtoft: *Industrien og staten i 1930erne*, s. 72ff.
- ⁹⁴ Pga. kildesituationen kan der ikke sluttes til en sikker konklusion om Industrirådets officielle holdning til sukkerordningerne. Industrirådets arkivoplysninger om sukkerordningerne er fåtallige og stammer hovedsageligt fra Handelsministeriets Erhvervsudvalg. Hvilket kan tyde på, at der ikke er nævneværdige forskelle mellem udvalgets og rådets holdninger til en sukkerordning i perioden.
- ⁹⁵ Pedersen, *Danmarks økonomiske historie 1910-1960*, s. 397.
- ⁹⁶ Grelle: *Arbejdsmandens historie i 100 år*. 4, s. 91
- ⁹⁷ *Dansk biografisk leksikon*: Fra november 1915, dog konstitueret formand.
- ⁹⁸ Petersen m.fl.: *Dansk Velfærdshistorie, 3: Velfærdsstaten i støbeskeen 1933-1956*, s. 38-39.
- ⁹⁹ Petersen m.fl.: *Dansk Velfærdshistorie, 3: Velfærdsstaten i støbeskeen 1933-1956*, s. 30-31.
- ¹⁰⁰ ABA: Landarbejderforbundets kongresprotokoller for 1931 og 1934. 1931: s. 158 og 1934: s. 74
- ¹⁰¹ *Industriberetningen 1931*, afsnit B, s. 25.
- ¹⁰² For yderligere analyse af fabrikkens forhold til sukkerordningerne se: Buur, *Sukkerordningerne 1930 og 1932*, s. 64ff.
- ¹⁰³ Mølgaard: *Sukkerroer i Vestsjælland*, s.132f.
- ¹⁰⁴ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 30.01.1929.
- ¹⁰⁵ Protokol for Vestsjælland Sukkerroedyrkerforening, 27.12.1929.
- ¹⁰⁶ Protokol for Vestsjælland Roedyrkerforening 24.03.1930.
- ¹⁰⁷ EA, Industrirådets Arkiv: Udvalgmøde 27.12.1929.
- ¹⁰⁸ *Industriberetningen 1930*, afsnit II, s. 25.
- ¹⁰⁹ Protokol for Vestsjælland Roedyrkerforening 20.02.1932.
- ¹¹⁰ DS, De samv. danske Sukkerroedyrkerforeninger: Protokoller 07.01.1932.

¹¹¹ Hvilket er modsat af, hvad P. Helby, skriver; at oppositionen i forbindelse med 1930'ernes lovgivning tildeles en tilskuerrolle. Se Helby: *Erhvervsorganisationerne i 30'ernes udenrigsøkonomiske regulering*, s. 53f.

¹¹² RA: *Danmarks Liberale Parti Venstres Arkiv (arkivnr. 11.005)*. Venstre på Rigsdagen 1910-1954 (IV). Venstres Rigsdagsgruppe, fællesmøder og forhandlingsprotokoller, 20.01.1931-12.04.1932. Møde d. 26.01.1932.

¹¹³ RA: *Danmarks Liberale Parti Venstres Arkiv (arkivnr. 11.005)*. Venstre på Rigsdagen 1910-1954 (IV). Venstres Rigsdagsgruppe, fællesmøder og forhandlingsprotokoller, 20.01.1931-12.04.1932. Møde d. 12.02.1932.

¹¹⁴ Partiet viste sig som et folkeparti, der accepterede den demokratiske samfundskonstellation og fjernede sig fra den revolutionistiske ideologi. Også titlen på Socialdemokratiets partiprogram "Danmark for Folket" (formuleret i 1934) viste opblødningen i den socialdemokratiske ideologi. Bertolt: *En bygning vi rejser*, 2, s. 263, *Nordiske historikermötet*, s. 90 samt Petersen m.fl.: *Dansk Velfærdshistorie, 3: Velfærdsstaten i støbeskeen 1933-1956*, s. 92-96.

¹¹⁵ *Nordisk Historikermøde*, s. 88f, Kaarsted: *De danske ministerier 1929-1953*, s. 29 samt Petersen m.fl.: *Dansk Velfærdshistorie, 3: Velfærdsstaten i støbeskeen 1933-1956*, s. 38-39

¹¹⁶ Venstre påpegede under debatten om Sukkerordningen 1932, at Socialdemokratiet havde lignende tanker omkring told- og erhvervsstøtteordninger til forskellige erhverv allerede i 1926. Desuden ses det i Socialdemokratiets Odense-program fra 1923, at politiske ideer om aktiv finanspolitik allerede kom til udtryk her. Der var altså tale om en politisk ideologi, der byggede på tidligere tanker. Men teorierne om aktiv finanspolitik blev ikke indlemmet i den praktiske politik i 1920'erne og 1930'erne. Den praktiske politik, Socialdemokratiet her førte, byggede i stedet på erfaringer fra tidligere, fx under Første Verdenskrig og fra 1920'ernes mindre kriser.

¹¹⁷ Grelle: *Thorvald Stauning – Demokrati eller kaos*, se bl.a. s. 326-327.

¹¹⁸ Thomsen: *Erhvervene og prisaf taleloven af 1931, Festskrift til Vagn Dybdahl*, s. 394.